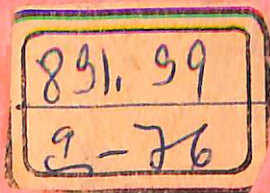


Ungm



Գ Դ Ե Յ

ԱՐ. ԶՈՀՐԱՐ.

Ս Ա Գ Օ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆՍ ՎԱՃԱ-
ՌՈՒՄԻՑ ԳՈՅԱՅՍԾ ԳՈՒ-
ՄԱՐՆ ԱՄԲՈՂՋԱՊԷՍ ՆՈՒԻ-
ՐՈՒՄ ԵՄ ԱԶԳԻՍ ՊԱՐԾԱՆԲ
ՀԱՅ ԿԱՄԱՆՈՐ ՀԵՐՈՍ ՄԱՐ-
ՏԻԿՆԵՐԻ ՕԳՏԻՆ:

Հեղին. եւ հրատար. Կ. Զոհրաք.

891.99

2-76

Нахичевань на-Дону

Пар. тип. С. Я. АВАКОВА

1915

ՀՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ

ՏԳ. Ս. Յ. ԱՆԱԳԵԱՆԻ

10 NOV 2011

891.99

9-76

PAPIER DE POSTE

PAPIER DE POSTE

Գ Ր Ե 8

ԿԱՐ. ԶՈՀՐԱՐ.

1917 թ. 11
Գրադարան
Բ. Վ. Գր. Բ.

Ս Ա Գ Օ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆՍ ՎԱՃԱ-
ՌՈՒՄԻՑ ԳՈՅԱՑԱԾ ԳՈՒ-
ՄԱՐՆ ԱՄԲՈՂՋԱՊԷՍ ՆՈՒԻ-
ՐՈՒՄ ԵՄ ԱԶԳԻՍ ՊԱՐԾԱՆՔ
ՀԱՅ ԿԱՄԱՒՈՐ ՀԵՐՈՍ ՄԱՐ-
ՏԻԿՆԵՐԻ ՕԳՏԻՆ.

Հեղին. եւ հրատար. Կ. Զոհրար.

Նոր-Նախիջևան
Տղ. Ս. Յ. ԱԽԱԳԵԱՆԻ

1915

Нахичевань на-Дону
Пар. тип. С. Я. АВАКОВА



77046.64

Ամենայն տեղ մահը մի է,
Մարդ մի անգամ պիտ մեռնի,
Բայց երանի՜ ով իւր ազգի
Ազատութեան կը զոհուի:

«ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ»

Դուք, ով քաջամարտիկ հայ կտրիճներ, որ մահն անարգելով ազգի վրէժը սրաերումդ, ձեր քաջագործութիւններով բարձրացրիք հայի արժանիքը թէ պատերազմի դաշտում և թէ աշխարհի առաջ, ձեր սիրագործութիւններով վերականգնեցիք մեր ազգի պատմական-զինուորական պատիւը, ձեր թափած անբիծ անարատ արիւնիով դուք մաքրեցիք հայի ստրկութեան ամօթալի-արատուոր բիծը, փառք և պատիւ ձեզ:

Դուք ձեր սրերով փշրեցիք դարաւոր գերութեան ժանդոտ շղթաները... ձեզ եմ նուիրում իմ այս փորձիկ և աննշան աշխատութիւնս իբրև յիշատակ մեր կրած տառապանքների և ունեցած յաջողութիւնների:

Կ. Զ.

Գարունը բացուել էր. դաշտերը ձիւնից մաքրուած, արեգակի ջերմութիւնից չորացած և կանաչ արօտներով զարդարուած, ժպտում էին մի առանձին գեղեցկութեամբ:

Սարերում դեռ ձիւնը մնացել էր և յամառութեամբ դիմադրում արևի ջերմութեանը, բայց և այնպէս հետզհետէ ընկճւում էր և յաղթւում, իսկ հալչող ձիւնից առաջացած ջրերը, փոքրիկ առուակներ դարձած՝ թափւում էին գէպի դաշտ—գէպի ցած... և Սալմաստի լայնատարած գեղեցկատեսիլ դաշտը սոս-գում:

Մ. գիւղը նոյնպէս կենդանութիւն էր ստացել. գիւղացիք իրենց անասուններով գուրս գալով դաշտ, արաւերում աշխատում էին: Իսկ նրանք, որոնք անկարող և անընդունակ էին այգւիտի աշխատանքի, մնում էին իրրեւ տան պահապաններ:

Մ. գիւղը գերազանցում էր միւս հայաբնակ գիւղերից նրանով, որ բնակիչները յաճախ հիւրընկալում էին այդ գիւղում եւրոպացի ճանապարհորդները և Ռուսաստանից եկող ազգակիցները, որոնց հետ յաճախակի շփումն ունենալով իւրացնում էին մասամբ նրանց հայեացքներն ու հասկացողութիւնները, ազգուելով նաև նրանց կուլտուրայից ու քաղաքակրթութիւնից:

Ս. Աստուածածնայ վանքի վանահայր Սահակ վարդապետը տարեկան առնուազն երկու անգամ

այցելում էր Մ. գիւղը և ամեն անգամ վանք վերադառնալիս իւր հետ վերցնում ու սանում էր չորհրդով զանազան հասակի պատանիներ և պահելով վանքում սովորեցնում էր նրանց կարգալ ու գրել:

Սակայն պատկառելի հայր սուրբը միմիայն կարգալ-գրել սովորեցնելով չէր բաւականանում. նա գիտէր, որ հայ գիւղացուն ինչպէս անհրաժեշտ է ուսնենալ եզն ու գութանը, կարգալն ու գրելը, ևս առաւել անհրաժեշտ է այդ իւր ստացուածքը պաշտպանել ամեն տեսակ պատահական կողոպուտից-թաւանից, որ այդ երկրում, զանազան բրգական զազանաբարոյ ցեղերի համար, սովորական բան էր: Ուստի այդ հինաւուրց վանքի մամուսպատ պարխոպները դռները միշտ բաց էին հայ երիտասարդների առաջ և այդ սրբազան բակը կատարեալ զինավարժութեան վայր էր դարձել:

Մատաղ սերունդի հետաքրքրութիւնը դէպի կարգալ-գրելը գնալով աճում էր և մեծ ծաւալ ստանում. իսկ զինավարժութիւնը մի տեսակ զուարճախող էր նրա համար: Սակայն այդ ամենը միայն ազամարդկանց համար էր. կանայք և աղջկերք միանգամայն զուրկ էին այդ բաւականութիւնից, թէև նոյնքան ուժեղ կազմուածքի տէր, գիմացկուն և քաջասիրտ էին ինչպէս ազամարդիկ:

Սահակ հայր սուրբի օրինակին հետեւից գիւղի բարեկրօն տէր Մարկոսի երէցիկին— Սաղուխ տերուհին, որի ջանք ու աշխատանքով մի քանի աղաների աղջիկները կարճ ժամանակում ազատ կերպով սովորեցին կարգալ ու գրել:

Անդրազէտ գիւղում յանկարծ յայտնուեցին Պոռէհան, Բաֆֆի, Ներենց և այլ հայ հեղինակները երկերը...

Եւ այդ ժողովուրդը ապրում էր շրջապատուած վայրենի ցեղերով-քրդերով: Սիւնի, Շիա, Մարզիկ և եղիտէ քիւրդ ցեղերից միմիայն վերջիններս հայերի հետ վարւում էին բարեկամաբար. միւսները-բոլորն էլ կատաղի թշնամիներ էին, որոնց ոտնահարութիւնները անվերջ էին հայերի նկատմամբ:

Այդ զազանաբարոյ քրդական ցեղերը յաճախ յարձակւում էին հայ գիւղերի վրայ, կոտորում, թաւանում, սպանում և անպատիժ մնում. գիւղացիք գանգատուելու չէին համարձակւում, իսկ եթէ զանգատուելու էլ լինէին, դա կըմնար «ձայն բարբառոյ յունապատի». ուստի լուռ ու մունջ ստիպուած տանում էին ամեն մի գրկանք...

Ահա այդպիսի ծանր գրութիւն էր ստեղծուել հայ գիւղերի համար, զխտուրտպէս Մ. գիւղի, որի մէջ հարստութիւնը անհամեմատ աւելի էր, քան թէ միւս գիւղերում:

Ի հարկէ եղել են գէտքեր, երբ գիւղի երիտասարդներից աւելի կրակոտները գիմել են ինքնապաշտպանութեան, սակայն տարիների ընթացքում այդ հասկացողութիւնն էլ այնքան էր թուլացել, որ գիւղացիք մի քանի զինուած քիւրդ տեսնելիս երկչոտ նուապատակների նման մտնում էին իրենց խրճիթները և փակւում. իսկ ազաները թանկագին նուէրներով խաների և բէկերի հետ մի կերպ պահպանում էին իրենց բարեկամութիւնը... և այդպիսով շատ անգամ զերծ մնում թաւանից ու կողոպուտելուց: Տուժողը զարթեալ մէջ տեղի հասարակութիւնն էր...

1.

Կապօյէնց Սափօյին Մ. գիւղում մեծ և փոքր ամենքը ճանաչում էին: Նրա հսկայական կազմուածքը, բարձր հասակը, գեղեցիկ գէմքը, մի զոյգ սև և փայլուն աչքերով և նրա երկաթեայ բազուկները բոլորովին անհամապատասխան էին քսան ու չորս տարիքին:

Սափօն իւր գերբնական ուժովը գիւղի երիտասարդների վրայ սարսափ էր ազդում, ամենքը կարծես նրանից վախենում ու սարսափում էին, բայց և այնպէս շատերը աշխատում էին մի կերպ վնասել, թագարգի մէջ դրել նրան, որ միանգամից ազատուին, իրենց կարծիքով, այդ վնասակար երիտասարդից:

Գիւղում, կամ շրջակայքում գողութիւն, մարդասպանութիւն պատահելիս անմիջապէս այդ վերադրում էին Սափօյին և նրա անունն էին քաջբըշում, հազար մի տեսակ սուտ լուրեր տարածում թէ՛ Սափօն մի խումբ աւազակների գլուխ անցած կողպատում թաղանում է խաղաղ ժողովրդին և սերտ յարաբերութեան մէջ է քրդերի հետ:

Սակայն գիւղի երիտասարդների մէջ կային և այնպիսիները, որոնք հակառակ էին այդ տեսակ բամբաստաններին. դովում էին Սափօյի քաղցր և հայրենասէր բնասիրութիւնը, նրա անվեհեր քաջագործութիւնները և բարի նախանձախնդրութիւնը:

Սափօն արդարև խոհեմ և բաջ երիտասարդ էր: Սահակ վարդապետի ներշնչած գաստիարակութիւնը շատ լաւ էր ըմբռնել. իսկ կովկասից եկած հայդուկների հետ ունեցած շփումն, որոնց հետ յաճախ պատահում էր վանքում և շատ անգամ ինքն էր նրանց

առաջնորդում սահմանն անցկենալու, ունեցել էր իւր յատուկ հետեանքը: Նա չունէր եղներ, գոմէշներ, որ կարողանար պարապել հողագործութեամբ. նա ունէր մի ընտիր Ղարաբաղի նժոյգ, այնալու. հրացան, մաուզէնի ատրճանակ, արծաթակոթ դաշոյն և մի ծերունի հայր: Ուստի ստիպուած էր այլ միջոցներով հայթայթել թէ՛ իւր և թէ՛ հօր ապրուստը:

Մայրը երկու տարի առաջ վախճանուել էր. նրան թաղել էին գիւղի գերեզմանոցում. և բացի Սափօյից այլ զաւակ չէր մնացել: Եղածները փոքր հասակներում մեռել դնացել էին: Իսկ ծերունի Կապօյէնց Մարկոսը գողգոթուն ձեռներով հողին էր յանձնել հինգ մատաղահաս զաւակներ և վերջապէս սիրեցեալ ամուսնուն ուստի այդ հասակում նրան անհրաժեշտ էր խնամող մէկը:

Սափօն այդ լաւ էր հասկանում և շատ մտածում այդ մասին: Այդ միտքն էր, որ վերջապէս ստիպեց նրան առաջարկել իրենց հարեան Հեղինէ Բաջուն, որը մօտ յիսուն տարեկան մի այրի կին էր՝ մի միայն ցերեկները դալ տանտիկնութիւն անել և խնամել իւր ծերունի հօրը:

Հեղինէ Բաջին ամենայն ուրախութեամբ ընդունեց Սափօյի առաջարկութիւնը, մանաւանդ վերջինս խոստացաւ առատ վարձատրութիւն և այն օրից իւր օրերը անցկացնում էր Մարկոս ապեր հետ, խնամում էր ծերունուն, հացն ու կերակուրը պատրաստում, խրճիթը մաքրում, շորերը լուանում և կարկատում և մէկ խօսքով անում էր այն ամենը, ինչ վերաբերում էր տանտիկնութեան:

Սափօն օրերով, նոյն իսկ շաբաթներով, հեռանում էր գիւղից. ուր կամ ինչո՞ւ—այդ ի հարկէ ոչ որ չ'զիտէր, այդ հանգամանքը առիթ էր տալիս շա-

տերին առատ-առատ ստեր հնարելու և տարածել նրա հասցէին վերեւ յիշուած ածականները:

Անակնկալ կերպով յանկարծ երևում էր նա. ծերունի հայրը չափազանց սրտխանում էր, որ իւր Սաղօն ողջ-առողջ վերադարձաւ. իսկ վերջինս իւր աշխատած փողերը դնում էր հօր աւաջ, թողնելով իւր մօտ այնքան, որ բուռահան լինի ընկերներին հետ խնճոյք սարքելու:

Ինչպէս գիտինք Սաղօն ունէր իւր համակրողները, և նրանց հետ էր խնճոյքներ սարքում, ժամանակ անցկացնում, իրարու ջան առնում: Այդ ի հարկէ տեսնում էին հակառակորդները և, կրկնակի լայն ծաւալով, տեղ էին ապրիս իրենց ատելութեանը. մանաւանդ շատ էին զայրանում Պօղոս աղայինց Սեղրակի վրայ, որը չափազանց համակրում էր Սաղօյին և ասում «տեսնուած բան է որ ազա մարդու աղան նստի-վերկենայ և քէֆ անի Սաղօյի նման աւազակի հետ» մինչև անգամ յանգղնեցան զնալու Պօղոս աղայի մօտ և աշխատում էին, որ վերջինս արգելէ իւր սրգուն, խզել տայ Սաղօյի հետ ունեցած բարեկամական և ընկերակցական կապերը:

Սակայն խելօք աղան սրտատխանեց. «ես Սաղօյին շատ լաւ եմ ճանաչում. նախ որ նա շատ համեստ, խելօք և ազնիւ ազամարդ է. երկրորդ՝ քաջ և անվախ մի երիտասարդ. երանի թէ մեր գիւղի երիտասարդներն ամենքն էլ նմանէին Սաղօյին:

Ո՞վ կարող է մոռանալ-չյիշել այն գէպը, երբ անցած աշնանը, Շէյխի քրդերը յարձակուեցին մեր գիւղի վրայ — ասացէք ձեզնից ո՞ր մէկդ երեսց դրսում լացի Սաղօյից. նա չէր, որ գիւղը ազատեց թալանից և մեր կանանց ու աղջիկներին պատիւը

բռնաբարութիւնից: Եւ վերջապէս մեզնից ո՞վ չգիտէ, որ այն օրից ի վեր ոչ մի բիւրդ սիրտ չի անում Սաղօյի տնից սոք զնեւ մեր գիւղը»: Այսպէս ջրելով ճամբու գրեց այդ ազամարդի գէմքով ու տարագով ջադուկներին:

II.

Թաթլու աղբիւրը գտնոււմ էր Մ. գիւղի արեւելեան կողմում:

Ամբողջ գիւղի բնակիչները իրենց խմելու ջուրն այդ աղբիւրիցն էին բերում, որ զովացուցիչ և քաղցր լինելու պատճառովը ստացել էր «թաթլու» անունը:

Գիւղի հարսները և աղջիկները սովորաբար ամեն օր գնում էին աղբիւր և սափօրները լցրած վերագտնում ու անեցոյց զովացնում:

Աղբիւրից ջուր բերելը մի առանձին զուարճութիւն էր հարսների և աղջիկների համար. ճանապարհին երգելով-խօսելով գնալ ու վերադառնալը նրանց մեծ հաճոյք էր պատճառում: Միայն մի քանի աղաների ընտանիքներ բացառութիւն էին կազմում. նրանց հարսները և աղջիկները չէին գնում աղբիւր, այլ ծառաներին էին ուղարկում:

Բալօյէնց Գէորգ աղան էլ խմելու ջուրը իւր ծառաների ձեռքով էր բերել տալիս. չ'հայած, իւր մինուճար աղջկայ — Աստղիկի թախանձանքին՝ այնուամենայնիւ չէր համաձայնում, որ իւր աղջիկը սափօրը ուսին միւս հասարակ գեղջիկուհիների հետ գնայ աղբիւր և ասում էր «ազա մարդու աղջկան ամօթ է ալգալիս ծառայութիւններ անելը, ջուր բերելու համար ունինք ծառաներ, իսկ դու մայրիկիդ մօտ տանը մեզ աւելի օգտակար կարող ես լինել»:

Խեղճ աղջիկը այդ խօսքերից միանգամայն շուտ-
րած՝ ինքն իրան հարց էր տալիս. ախ՛ր ի՞նչ ամօթ
բան կայ. չէ՞ որ տէրաւէրակները մեզ գրեկ-կարգալ
սովորեցնելիս միշտ ասում էր. «ամեն մարդ, ինի նա
աղամարդ թէ կին, պարտական է աշխատել թէ մտա-
ւորապէս և թէ ֆիզիքապէս. չկայ այնպիսի մի աշ-
խատանք, որ մարդու արժանաւորութիւնը ստո-
րացնէ»:

Եւ այս հասկացողութիւնը մի անգամ ընդ միշտ
ապաւորուելով Աստղիկի ուղեղի մէջ՝ դժուարացնում
էր ըմբռնելու հօր արտասանած խօսքերի իմաստը:

Մի գեղեցիկ օր էր. ապրիլ ամսի վերջի պարզ
օրերից մէկը. առաւօտ արեւածագի ժամանակ, գրկից
Աբրահամի աղջիկ-Աշխէնը սովորը վերցրած պնտ-
րասաւում էր գնալ աղբիւր. այդ նկատեց Աստղիկը,
վազեց իւր հօր մօտ, որը այդ րոպէին իւր բակում
զբօսնում էր, խնդրեց թոյլատուութիւն Աշխէնի հետ
միասին Աղբիւր գնալու:

Գէորդ աղան որբան էլ սկզբունքով հակառակ էր
դրան, այնուամենայնիւ զիջաւ, բայց պատուիրեց որ-
քան կարելի է շուտով վերադառնալ տուն, և այդ
երկու մատաղահաս օրիորդները ուրախ-ուրախ ցառ-
կոտելով բռնեցին «թաթլու» աղբիւրի ճամբան:

Գնալիս նրանք խօսում էին և մերթ ընդ մերթ
երգում. դեռ չ'հասած աղբիւրին, յանկարծ, իրենց
յեռակից ձիւ ոտների արեփիւն լսելով՝ յետ նայեցին
և աեսան մի աղամարդ, նժոյգը տակին խաղացնե-
նելով գալիս էր. Աստղիկը գառնալով իւր ընկերուհուն
սասաց.

— Աշխէն, — ձիւնոր է գալիս. քաշուենք մի
կողմ թող նա անցնի ապա մենք կը մօտենանք աղ-
բիւրին.

— Է՛հ, ի՞նչ ես դուրս տալիս. ես ամեն օր այս
ճանապարհի վրայ պատահում եմ տանեակ տղա-
մարդկանց... ի՞նչ է, հօ ամենքից էլ չեմ փախչե-
լու. ճանապարհ է, անց ու դարձ անողներ որբան
կուղես կան... Ի հարկէ դու տռաջին անգամն ես անց-
նում այս ճանապարհովը. և հենց այդ է պատճառը,
որ քեզ տարօրինակ է թւում. բայց ես սովոր եմ...
երբ ինձ խօսացնեն, առանց տատանուելու համարձակ
կը խօսեմ և կը պատասխանեմ...:

— Կը խօսեմ... կը պատասխանեմ... չէ՞ որ
օտար աղամարդի հետ խօսելը և նրա գէմքին մօտիկ
տալը ամօթ է...

— Թող ի սէր աստուծոյ այդ ամօթը... Դրա-
դից ես վերցրել այդ բառը. վերջապէս այդ ամենը
արդէն հնացած բաներ են: Դու, որ գիշեր ու ցի-
րեկ զրքեր ես կարգում և շատ անգամ ինքդ էլ խօս-
քի մէջ միշտ ասում թէ՛ չափազանց ամօթխա-
ծութիւնը փաստում է պարկեշտութեանը և մեծապէս
չարիքներ է յառաջ բերում, պատմում էիր Սօսի և
Վարդիթերի պատմութիւնը, այդ բոլորից յետոյ
այստեղ դաշտումը ամօթի մասին ես մտածում...:
Առա, ի՞նչ ամօթ բան կայ, հէնց վերցնենք այդ մօ-
տեցող ձիւնորին. եթէ նա սիրուն և ջահել տղա-
մարդ է ինչո՞ւ չպատասխանեմ նրա հարցերին և գէմ-
քին մօտիկ չանիւմ. այ մօտենում է... տեսնենք սի-
րուն է՞:

Այս ասելով նա ցած գրեց աղբիւրի մօտ սա-
փորը:

Հէնց այդ րոպէին հասաւ և ձիւնորը ցած գա-
լով ձիւնը շնորհալի կերպով բարեկց օրիորդնե-
րին:

Աստղիկը կարմրեց, իսկ Աշխէնը ցածր ձայնով
ասաց:

— Սազօն է. դու նրան ճանաչում ես:

— Ո՛չ... թէեւ շատ անգամ լսել եմ նրա մասին,
բայց իրան անառաքին անդամն է որ տեսնում եմ...

Երբ աղջիկները իրենց սափորները լցրին աղբիւրի
ջրովը, երիտասարդը անխառն կերպով մօտեցաւ
Աշխէնին, հարցրեց նրա ում աղջիկը լինելը և անունը
ու զոհացուցիչ պատասխանն ստանալով և աւելի սիրա-
տաւած՝ նոյն հարցով գիմեց նաեւ Աստղիկին, որի գե-
ղեցկութիւնն և մարմնի կազմուածքը մի գերբնական
ուժով կարծես կախարդել էին նրան:

— Իսկ դուք օրիորդ ում աղջիկն էք և ինչպէս
է ձեր անունը:

Աստղիկը լուռ էր. նա ամաչում էր պատասխա-
նել այդ հարցին:

Երիտասարդը նորից կրկնեց իւր հարցը, բայց
այս անգամ աւելի բաղքաճանչիւն բառերով աջակէս,
որ Աստղիկը այլեւ անկարող էր լսաթիւն պահպա-
նել ու պատասխանել:

— Ես Բալօյէնց Գէորգի աղջիկն եմ—Աստղիկը...

— Բալօյէնց Գէորգի աղջիկը—կրկնեց Սազօն
միքենարար և նրա ճակատի վրայ երևացին մի շարք
կնճիռներ. մի բոլէ նա մնաց լուռ, և ապա շարու-
նակեց.

— Ասացէք խնդրեմ, դուք ամէն օր գալիս էք
աղբիւր. .

Այս հարցը մնաց անպատասխան, սրովհետեւ գիւ-
ղի կողմից դէպի աղբիւր երգելով գալիս էին մի խումբ
աղջիկներ և հարսներ:

Աշխէնը և Աստղիկը շտապով վերցրին ջրով լցրած

սափորները և պատրաստուած էին հեռանալ. Սազօն
անթարթ աչքերով նայում էր Աստղիկին, որի զրա-
ւիչ գեղեցկութիւնը կարծես հմայել էր նրան. Նայեց
և Աստղիկը դէպի նա և այն հայեացքները վայրկի-
նապէս հանդիպելով իրարու այդ երկու մտաւոյ սրը-
տերի մէջ վառեցին սրբազան կրակը և սիրոյ ողջա-
կէզի սեղանը բռնկեց այդ կրակովը...

Երիտասարդը օգուտ քաղելով հանդամանքից, մօ-
տեցաւ և կամացուկ ասաց.

— Աստղիկ ջան, շատ անգամ լսել էի քո գե-
ղեցկութեան մասին և հոգիս միշտ փափագում էր
քեզ տեսնելու... Գոհ եմ, որ այսօր այդ կատարուեց...
սակայն իմ սիրտը փոխանակ հանդստանալու, կար-
ծես աւելի ձմրւում է. խնդրում եմ թոյլ տալ ինձ
խմելու քո սափորի ջրիցը...

Աստղիկը լուռ բարձրացրեց սափորը և երիտա-
սարդը խմեց իւր սիրած աղջկայ ձեռքից «թաթլու»
աղբիւրի ջրիցը: Նա մանկութիւնից սովոր էր այդ
ջրին և խմում իբրեւ մի հասարակ ջուր, սակայն այ-
սօր կարծես դա սրբոց մասունքների ջուրն էր Սա-
զօյի համար. աղատութեան և անմահութեան կենաց
ջուրն էր և այդ աղատութեան առկ նստաւ իւր
ձին, կրկին և կրկին նայեց Աստղիկին և սլացաւ
դէպի գաշա. իսկ աղջիկները զարձան դէպի գիւղ:

Ճանապարհին Աշխէնը հանարի ձեռով կրկնում
էր...

— Աստղիկ ջան, այս օրուանից Սազօն քո գե-
րին է, բայց ի՞նչ օգուտ. հօ նա չի կարող քո մար-
դը դառնալ, չէ՞ որ քո հայրը հարուստ է, իսկ նա
"չ. հէնց այդ հանգամանքը գալիս է խանդարելու
ամեն ինչ:

Աստղիկը լուռ էր և ըստ երևոյթին տխուր... բայց նրա սիրտը խօսում էր. այնտեղ ևս վառուել էր սիրոյ հրատապ կրակը. նրա աչքերի առաջ պատկերանում էր Սաղօյի սիրուն գէմբը, վայելչակազմ հասակը և սեահեր գլուխը, որ սափորից ջուր խմելիս, նա շատ լաւ էր նկատել:

III.

Աննաուլի արեւմտեան լանջին, մի խորը ճեղքուածքի մօտ, մեծակոյտ բարի վրայ նստած էր մի մարդ: Նա իւր աջ ձեռքը ծնոտին դրած, արծուի աչքերը ուղղած գէպի հեռուն մերթ Բասեն, մերթ գէպ Ալաշկերա, նայում էր այդ տարածութեանը. հազար տեսակ յիշողութիւններ շարան-շարան անցնում էին նրա մտքովը:

Վերջապէս քնից սթափուածի նման շտապով վերկացաւ իւր նստած տեղիցը և զիմեց գէպի ցած, գէպի սարի ստորոտը:

Մօտ քառասուն հինգ-քսուասուն ութը տարեկան, բարձր հասակով լեռնականի շորերով մի աղամարդ էր դա. ոտից-գլուխ զինուած, վամպուշաների խաշած և կապը կրծքին, նմանում էր առասպելական աժդահայ-հսկայի:

Դա անպարտելի և քաջասիրտ յայտնի Սերոբ Աղբիւրն էր...

Գիշերուայ այդ ժամին սարի ստորոտումը հանդստանում էր նրա խումբը. նա զիմեց գէպի այդ մի բուն քաջերին

Տղերքը, նկատելով իրենց հրամանատարին, ամե-

նայն ակնածութեամբ ոտքի կանգնեցին և խոր գլուխ տալով հրացանները խոնարհեցրին հրամանատարի առաջ. դա յարգանքի, հնազանդութեան և հաւատարմութեան նշանն էր:

Սերոբ վաշտն մտերմական հայեացքով զիմեց իւր մի խումբ քաջերին և ասաց:

— Տղերք, այս անգամ Սաղօն կարծես ուշացաւ, ահաւասիկ կէս գիշերն անց է, իսկ նա չկայ մենք առնուազը երկու ժամ կը լինի, ինչ որ սպասում ենք, ժամանակը անցնում է, պէտք է որոշել մեր անելիքը, այլ ևս երկար սպասել չենք կարող:

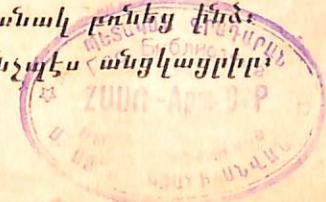
Գուք շատ լաւ գիտէք այս տեղերը. մենք կարող ենք ենթարկուել վտանգի, մահաւանդ այդ Մարգիկների կողմից ուստի թող ձեզնից Աշուր և Գուրգէնը զնան շրջակայքը հետազոտելու, իսկ մնացածներդ կազմ և պատրաստ սպասեցէք իմ հրամանին:

Դեռ հրամանատարի խօսքը բերնումն էր, յանկարծ լսուեց բուխ խորհրդաւոր ձայնը. դա հայդուկների պայմանաշանն էր. նոյն ձայնը կրկնուեց և խմբի կողմից: Եւ խաւարի միջից հրամանատարի գէմ-յան զլման յայտնուեց մեզ ծանօթ Սաղօն, խոնարհեցրեց իւր գլուխը և լուռ բարեց:

— Սաղօ ջան, այս անգամ դու մեզ շատ սպասել տուիր, ինչ պատահեց քեզ:

— Ներիր ինձ իշխան, դեռ սահմանին չ'հասած, չ'գիտեմ ինչից իմ երկու բեռնակիր ձիաներից մէկը յանկարծ հիւանդացաւ և ընկաւ, որին ոտիդուած էի թագնել ճանապարհին. իսկ սահմանադան զօրքի հրամանատարը նոր նշանակուած մի սպայ էր և բաւական երկար ժամանակ բռնեց կնձ:

— Յետոյ, ինչպէս անցկացրիր:



— Ինչպէս, ձիու բեռը դարսեցի բրդերից մէկի՝ Ալամբեարի ուսին, երկու սակի էլ կոխեցի սպայի ձեռքի մէջ ու անցկացայ:

— Կեցցես Սաղօ, դու կարիճ աղամարդ ես:

Այս ասելով՝ Սերոբը համբուրեց Սաղօյի ճակատը և հրամայեց ձիու ու բրդի բեռները վայր իջեցնել:

Կապոցները մէջ կանոնաւոր կերպով դարսուած էին զէնքերը, քսանի չափ զանազան սխառմի հրացաններ, նոյն չափ էլ Մաուզէրի տարճանակներ:

Դրանց կողքին մի միջակ պարկի մէջ լցուած՝ հազարի չափ փամփուշաներ:

Այդ ամենը տեսնելով, Սերոբը դարձաւ Սաղօյին և հարցրեց.

— Տղաներից ով էր եկել յանձնելու քեզ այդ սրբութիւնները:

— Միայն կարօն, Զիրբայէյի ուղեկցութեամբ. խեղճ Կարօ մեղքս եկաւ—չառ էր տխուր. սիրահարուած է. հոգոցներ էր արձակում իր սրտից, և իւր սիրած աղջկան—Մարօյին յիշում:

— Է՛հ ջահել է, ոչինչ, մի օր նա էլ կը հասնի իւր մուրազին. դու էլ ջահել ես Սաղօ, տայ Աստուած դուք երկուսով էլ հասնիր ձեր մուրազին. սա այս և քանի գեռ ուշ չէ՝ շտապիր վերադառնալու: Այս ասելով, մի ծրար յանձնեց Սաղօյին և ապա դառնալով իւր խմբին հրամայեց շարժուիլ:

Վազգէնը մօտեցրեց մի գեղեցիկ նժոյգ և իշխանը թռաւ ձիու մէջքի վրայ: Նա կրկին անգամ սեղմեց Սաղօյի ձեռքը, իւր քաջ խմբի հետ անյայտացաւ մթութեան մէջ. «Բարի ճանապարհ» մըթմթեց Սաղօն, և ինքն էլ իւր բրդերի հետ նոյնպէս հեռացաւ ժամադրեալ վայրից:

Լուռ էր Սաղօն. հազար մի տեսակ մտքեր պաշարել էին նրա ուղեղը. այդ ըսպէին նմանում էր նա «Կախարդուած Արքայորդուն» նստած Արծուիկի մէջքին. կարծես ըսորովին մոռացել էր իւր բրդերին:

Վերջիններս նոյնպէս լուռ էին. նրանք չէին համարձակում խանդարել քաջին, որին կուռքի նման էին պաշտում. դժբա եղիպի քրդեր էին և յաճախ պարծենալով առում էին, թէ իրենց նախնիքները մի ժամանակ նոյնպէս հայեր են եղել:

Վերջապէս Արծուիկը փռշտաց և Սաղօն սթափուեց, յետ հայեց ու ժպտաց. նա տեսաւ թէ ինչպէս քրդերը երկուսով մի ձիու վրայ նստած հեռուում են իրեն, իսկ այդ տեսարանը մի վայրկեան մոռացրեց նրան ամեն ինչ և նա ծիծաղելով-ձայնեց.

— Ղահրաման, մօտեցէք այստեղ. ասացէք մը տեղն ենք գտնւում. այս թանձր մոռախուղը պատել է ամբողջ գաշան ու ձորը. ես չեմ կարող որոշել:

— Ազա Սաղօ, մենք այժմ գտնւում ենք Սրէմի օրաների մօտ. դու հրամայեցիր վերադառնալիս, այնտեղ հանգստանալու:

— Գնանք ուրեմն ուղղակի իմ բարեկամ Մղօյի մօտ:

IV.

Զօլա գետի ափին, մեծակոյտ քարի վրայ նստած էր մի Գէրվիշ:

Նրա հնամաշ վերաբիւրի տակից երևում էր խիտ մազերով պատած արեակէզ կուրծքը. աղեխառն մօրուքը և մազերը անկանոն, ուսին զցած վազրի մորթը, իսկ աջ ձեռքի մէջ բռնած քէշկիւլը (կակօս

ընկուզի կեղևը), որը գործածում էր իբրև ջրաման և երկաթեայ գաւազանը, որի վրայ ձուլուած էր «Ալիի» անունը, պցած էր գեանին: Դէրվիշը շէշաակի նալում էր այդ գաւազանի վրայի խորհրդաւոր տառերին:

Յանկարծ լսեց մի ոտնաձայն. ու նրան մօտեցաւ մի գեղեցկագէտ երիտասարդ:

— Սառիկ ջան. ինչու ուշացար — հարցրեց Դէրվիշը:

— Հայր սուրբ. — ժողովը շատ երկար ասեց. մեծ քաղաքից էլ եկած էր յատուկ պատգամաւոր. մտքերի յեղափոխում, վիճաբանութիւն:

— Ա՛խ այդ անմիտ վիճաբանութիւնը, մի բան, որ միշտ խանդարել է մեր գործին և բանդել մեր տունը. ամեն ոք ինքնիրան խելօք փիլիսոփայ է կարծում. ակսր ի՞նչ վիճելու բան կայ:

— Արդար է ձեր զայրոյթը հայրսուրբ. սակայն այս անգամ վիճողները մերոնք չէին, այլ միւս խմբի մարդիկ, որոնք պարզ հակառակում էին մեր որոշումին: Զարմանալի հասկացողութեան տէր մարդիկ են դոքա. չէ, հայր սուրբ, զրանց հետ միտսին գործելը, որքան էլ ցանկալի լինի, այնուամենայնիւ ես համոզուեցի, անկարելի է: Ահա և նա, բացականչեց Սառիկը, ցոյց տալով հեռուից երեացող մի ձիաւոր. կամ նա է, կամ Սաաթար խանը. ես զրանց հեռուից չեմ կարող զանազանել. ձիւ վրայ նստած շատ նման են իրարու:

— Դու չես սխալւում Սառիկ, ես աւելի փորձուած եմ, բայց և այնպէս շատ անգամ շփոթւում եմ. մինչև զէմքերի գծադրութիւնը չբանասէմ, չեմ

կարող որոշել չ'նայած, մէկը տարիքաւոր է իսկ միւսը ջահել:

Մինչդեռ ձիաւորը մօտենում էր, նրա տակի ձին բրանած, վրժուրը բերնին կանգնեց, մի ակնթարթում ցած իջաւ ձիուցը և մօտենալով Դէրվիշին «Աստուած օգնական» առաց և յանձնեց մի նամակ. իսկ Դէրվիշը բաց անելով նամակը գարձաւ աղաներին.

— Տեսնե՞նք ի՞նչ է գրում իշխանը, և սկսեց կարգալ:

«...Պարտէզի բոլոր պողոտան ու ծառերը պատուաստեցինք. խոտախում ես առատ բերք. այս դարնան կսկսնենք կրկնապատկուեցին. մաղարայի մէջ տակաւին ջուր կայ. սակայն առատ անձրեւների յուսով ինք աղբում. կարիքը մեծ է, փող փոխադրեցէք: Մորեխի ոչնչացնելու հարցը առ այժմ թողէք. փոխադրեցէք օգտապարիկով. ծառաները լաւ են աշխատում և լսում իրանց տէրերին».

Այս տարօրինակ նամակի թարգմանութիւնը մօտաւորապէս այսպէս էր:

«...Այգեհոտանում (Վան քաղ. մասը) ամեն մի հայ տղամարդ զինուած է. Վարադայ վանքի մթերանոցում դեռ բաւականաչափ գէնք կայ. յուսով ենք էլի կը փոխադրէք. փոխադրեցէք, կարիքը շատ մեծ է. Մարդիկ քրդական ցեղին ոչնչացնելու որոշումը առ այժմ թողնել աւելի պատէ՛հ ժամանակի. Սաղօյի ձեռքով փոխադրեցէք գէնքեր. աղայքը կազմակերպութեան ամենահաւատարիմ զինուորն են»:

— Օհօ. լաւ տեղեկութիւններ է տալիս մեզ Սերսըրը, բացականչեց Դէրվիշը: Ես սրան էի սպասում. այժմ գո՛հ սրտով զնամ աղօթելու յաղաքս խա-

դադութեան ազգի մարդկան, իսկ դուր, սիրելի գաւալ-
ներս աչալուրջ եղէք և այս գաղտնիքը պահեցէք ձեր
սրտում. դու Սառիկ, կարող ես այդ մասին հաղոր-
դել միմիայն Կարօյին իսկ դու Սաղօ ջան, ոչ սրի.
հասկացա՞ք — դէ՛հ բարի ճանապարհ:

Սառիկն հեռացաւ և ընկաւ Սալմաստ տանող
ճանապարհը, իսկ Սաղօն գիւմեց գէպի իւր մայրենի
գիւղը: Դէւրիշը յենուած երկաթեայ ցուպին՝ մտա-
խօս հայում էր հեռացող աղաներին. և ապա մի խոր
հոգոց տրձակելով՝ իւր քայլերը ուղղեց գէպի Գուշ-
մանածոր, որի բլուրների վրայ կանգնած էր պատ-
մական մինաստանը — Տէրիկ վանքը:

Պատկառելի Դէրվիշը յիշեալ վանքի վանահայրն էր:

Նախ քան վարդապետի վանք հասնելը, միմեց
և վրայ հասաւ գիշերը. ամպերը սկսեցին կուտուել
երկնակամարի վրայ, և մանր անձրեւ սկսեց տեղալ:

Հայր սուրբը շտապում էր մի ոտք առաջ հա-
նել մենաստանի պարիսպներին սակայն խաւարն այն
առտիճան թանձրացաւ, որ մարդ-մարդու տասը քայլի
վրայ անկարող էր նկատել: Ճանապարհից շեղուած
մնացել էր շուտրած. ի՞նչ անէր, ո՞ր կողմ գնար. ամ-
պամած երկնքի վրայ մի աստղ գնէ չէր երևում.
թեթեւ գեփիւնն անգամ բացակայում էր: Չայն տալ,
բղձել, հաւաքի կանչել. ո՞վ էր լսողը. երկրորդ, չէ՞
որ դրանով միմիայն աւաղակների հետաքրքրութիւնը
կտրելէ էր շարժել և հրաւիրել այգալիսով ինքն
իրան կողպուտի մասնել. ուստի վճռեց լուռ մնալ և
շարունակել մի ուղղութեամբ գնալը:

Անձրեւը գնալով կարծես աւելի ստատկանում էր.
յանկարժ վարդապետի մի ոտը սայթաքուեց և նա
խկնդն հասկացաւ, որ առաջը գառնվայր կայ, ամե-

նայն զգուշութեամբ սկսեց իջնել գէպի ցած, դա վան-
քի հանգէպ դանուած գառնվայրն էր:

Մթութեան մէջ ամեն մի թուփ նրա աչքերին
բերդերի չափ վիթխարի և բարձր էին երևում. մի
բոպէ կանգնեց և շունչ քաշելով պատրաստուում էր
կրկին շարունակել այդ շարքաշ ու յոգնեցուցիչ ու-
ղին. յանկարժ նա լսեց՝ ձիու խրխնջոց. ամբողջապէս
լսողութիւն գարձած, աչքերը այն կողմն յառած
կամենում էր մի բան նկատել սակայն անթափանձե-
լի խաւարի միջից ոչինչ չէր նշմարւում: Սողալով
մօտեցաւ մօտակայ մացառների մեծ ու խիտ թփին,
նստեց: Ջին կարծես դիմամբ կրկին խրխնջաց և
վանահօր սրտակոս աչքեր նկատեցին մի բանի ձի և
միկնոյն ժամանակ լսուեց խօսակցութիւն:

Հետզհետէ անձր գաղարեց. ամպերը ցրուեցին.
վանահայրն այժմ՝ պարզ նկատեց, որ ինքը գնում
է վանքից բաւական հեռու տարածութեան վրայ,
իսկ այդտեղ քարանձաւի մէջ թաղնուածները աւա-
ղակ բրդեր էին:

Զգուշութեամբ թաղնուեց նա խիտ մացառների
մէջ և սպասեց մինչև քարանձաւից մէկիկ-մէկիկ
զուրս եկան թևով չորս ուրուական, սրտնցից ամեն
մէկը բռնեց իւր ձիու երասանակը:

Վարդապետը լարեց իւր լսողութիւնը. իսկ
ուրուականներից մէկը գարձաւ միւսներին ու ասաց:

— Տղերք. այս գիշեր մենք այլ ևս ոչինչ չենք
կարող անել, գառնանք օբաները. տեսնում էք, գիշե-
րը գնալով ցերեկ է դառնում. այսպիսի պարզ գիշե-
րին գիւղ մանել և ոչխար կամ տաւար յափշտակելը
աւելի քան անմտութիւն է:

— Ազրա, դու այսօր բոլորովին անճանաչելի մէկն ես դարձել. սրտեղից քո մէջ այդչափ զգուշութիւն և վախ. դեռուրներից զգուշանալ վախենալ, քեզից բնաւ չէի սպասում:

— Հը՛մ մոնչաց Ազրան. — այժմ դեռուրն էլ քիւրդից պակաս չէ. այժմ նրանց մէջն էլ շատ-շատ կան քիւրդից էլ աւելի քան և անվախ կտրիճներ:

Ի՞նչ ունիք ասելու Մ. գեղցի կտրիճ Սազօյի մօտին:

— Էդ Սազօն սխալմամբ հայ է եղած. նա կտրիճ ես քիւրդի սերունդ է. Ազրա, երևի քո սիրտը վատ բան է գուշակում, թող այս անգամ քո ասածը լինի:

Այս ասելով՝ նրանք նստան իրենց ձիերին և զիմեցին գէտի արևելեան լեռնաբլուրը:

Քրդերի հեռանալուց յետոյ միայն իւր թագստի սեղից դուրս եկաւ վարդապետը, «Օրհնեալ լինես դու Սազօ, քո մէկ անունը այդ աւագակների մէջ սարսափ է գցել» ասաց և իւր քայլերը ուղղեց գէտի մենաստան:

Կէս զիշերը անց էր, երբ նա յագնած զարկացած հազիւ հազ մօտեցաւ վանքի պարխաղներին և ձեռքի երկաթեայ դաւաղանովը երեք անգամ խփեց դռան ու արտասանեց պայմանանշանի բառերը: Դռնապանը բաց արաւ ու անսնելով վանահօրը ասաց.

— Հայր սուրբ, Սերոբը և Վարդանը գնացին ձեզ որոնելու, իսկ Զաքին և Ղևոնդը վանքում են:

Վարդապետը լուռ ու մտախօս անցաւ և զիմեց գէտի իւր բնակարանը:

V.

Յունիս ամիսն էր. զիւղացիք սկսել էին հնձել և հաւաքել խոտը, անասունների ձմեռուայ պաշարը: Արանըրը աճել-բարձրացել էին և տեղ-տեղ գարին սկսել էր ցողունից զլուխը դուրս ձգել, իսկ ցորենը դեռ կանանչ արօտի նման թեթե քամուց, արմատի վրայ տարուբերում էր ինչպէս ծովի ալիքները:

Պարզ ամառնային եղանակը, դալացուցիչ գեփիււրը, նոր կեանք ու եռանդ էր ներշնչում աշխարհին. թռչուններն իրենց ճուսղիւճով զմայլեցնում էին մարդկանց. այդպիսի բարեյաջող եղանակին՝ Մ. զիւղի աշխատանքի ընդունակ անդամները դուրս էին եկել դաշտում գործելու:

Մի գեղեցիկ և պայծառ առաւօտ, երբ դեռ արեգակը նոր էր ծագել և իւր սքանչելի լոյսը տարածել լեռնաբլուրների վրայ, Գէորդ աղան հրամայեց իւր ծառաներին, որ գնան կալուածքում աշխատեն իսկ ինքը նստեց իւր ձին և ուղևորուեց գէտի քաղաք: Նրա հեռանալուց քառուրդ ժամ չանցած Աշխէնը վաղեց եկաւ, մտաւ Գէորդ աղայի բակը, որտեղ Ասաղիկը այդ միջոցին կանգնած նայում էր ձաւերին, որոնք ցորենի հատիկները իրանց փոքրիկ կուռցնելով հաւաքում էին, մօտեցաւ նրան և ասաց.

— Բարի ընչա Ասաղիկ ջան, ես շտապում եմ. այս բոլէխ հայրիկիս հետ գնում ենք դաշտ. եկայ քեզ մօտ շատ կարեւոր բան ունիմ քեզ ասելու միայն այն ասա. եթէ քեզ համար ասելիքս հաճելի լինի ինձ ի՞նչ պարգև կտաս:

— Նախ դու ասա քո ասելիքդ, եթէ սրտիս մօտիկ բան լինի այն ժամանակ քեզ կասիմ թէ՛ ի՞նչ պարգև պիտի ստանաս ինձանից:

— Օ՛, որ այդպէս է ես տարա, համոզուած եմ քո սրտին շատ մօտ է և դու դո՛հ կմտաս: Լսիր անցեալ օր ճաշից յետոյ գնացել էի աղբիւր, յանկարծ նա, Սազօն առաջս կտրեց և հարցրեց քո մասին. խեղճ աղայ ամեն անգամ քո անունը արտասանելիս խոր հուզոց էր արձակում. նրան այդ դրութեան մէջ տեսնելիս, ճիշտն ասած, խիզա սաստիկ տանջում էր ինձ. ինչո՞վ կարող էի օգնել կամ մխիթարել նրան. ես պատասխանեցի թէ՛ քո հայրը արգելում է քեզ աղբիւր գնալու: Նրա լեզուի տակ կարծես մի լիճոր ծածուկ բան կար. ես այդ նկատեցի, սակայն կարծես քաշւում էր արտասանելուց: Վերջապէս, երևի այլ ես անկարող լինելով համբերելու, ասաց. «Օրիորդ, ձեզնից դադանիք չէ այն, որ ես հուզոյս ամենայն խորութեամբը սիրում եմ Աստղիկին. ո՛չ մի դո՛հաբերութեան առաջ կանգ չեմ առնի, զէթ մի անգամ տեսնէի նրան սիրտս բաց անէի նրա առաջ, յայանէի սրտիս սիրոյ զգացմունքը:

Ես այսօր գնում եմ գործով և կը վերադառնամ միայն երեք օրից, այսինքն հինգշաբթի. խնդրում եմ ձեզ օրիորդ, յիշեցէք Աստղիկին և խնդրեցէք իմ կողմից, որ հինգշաբթի զիշեր, իրենց պարտիզում, ժամադիր լինի ինձ»: Դու Աստղիկ ջան այնքան էլ անդուծ և անխիղճ աղջիկ չես, այդ ես լաւ գիտեմ. իսկ իմ մասին կարող ես վստահ լինել. հօ գիտես ինչ գաղանապահն եմ:

— Ինչէ՞ր ես խօսում Աշխէն, մի մտածիր. միթէ կարող եմ այդպիսի անխոհեմ քայլ անել. դու գիտես, որ նախ հայ աղջկայ համար ներելի բան չէ գիշերով ժամադիր լինել օտար մի աղայի հետ. երկրորդ իմ ծնօղները չափազանց խիստ են իմ նկատմամբ. ո՛չ... ո՛չ նրանք եթէ իմանան ինձ կը սպանեն...:

— Դու գիտես. այսօր հինգշաբթի է, ես չեմ ուշացել. ես իմ պարտքս կատարեցի. զէ՛հ ես շտապում եմ, հայրս ինձ է սպասում. բայց կրկին անգամ տուժում եմ, մի սպանիր Սազօյին. ավստս է նա մէկ հատիկն է մեր զիւղում. ազնիւ, խելօք և քաջ: Դէ՛հ, մնաս բարեմաւ ասաց ու հեռացաւ:

Աստղիկը անշարժ-քարացած կանգնել էր, այդ տեսնակալ լուրը առիթ եղաւ մի անգամ ևս բռնն դօրութեամբ ալէկոծել նրա սիրող սիրտը. նա յիշեց այն օրը երբ առաջին անգամ տեսաւ Սազօյին. յիշեց անցկացրած անքուն գիշերները, զառանցանքները. սերը, որ տածում էր զէպիլ այդ երիտասարդը. այս, այն օրից, նա էլ սիրոյ կարօտով էր ապրում ու տանջւում: Անգիտակցաբար Աստղիկի շրթունքները արտասանում էին Սազօյի անունը. Սազօն ինձ սիրում է. նա ձգտում է տեսնել ինձ, խնդրել է ժամադիր լինել մեր պարտիզումը. իսկ ե՞ս, ես մերժեցի. ինչո՞ւ, ինքս էլ չ'գիտեմ. չէ՞ որ ես էլ եմ զգում, որ սիրում եմ նրան, իմ մէջն էլ նոյն բռնն ցանկութիւնն է, պատահելու և խօսելու նրա հետ: Ո՞վ գիտէ, գուցէ Աշխէնը նորից հանգիւղի նրան և ասի «Մերժեց». խեղճ աղա. որքան պիտի տանջուի մերժեցի, բայց սիրտս փափագում է տեսնել նրան:

Ձէ, ի՛նչ որ էլ լինի, դուրս կը գամ պարտէզ. մանաւանդ հայրիկս էլ տանը չէ:

Այս և նման մտածողութիւններով Աստղիկը հագիւ անցկացրեց այդ օրը. և նրա համար այդ օրը ամսի չափ երկար թուաց:

Բաւական ուշ գիշեր էր, երբ Աստղիկը համոզուեց, որ մայրը քնած է, մտաւ պարտէզ, իսկ սի-

րոյ զգացմունքի առաջ խոնարհուեց թէ վախը և թէ հոյ աղջկայ ամօթխածութիւնը:

Սագօն սրտատրուի վաղուց արդէն սպասում էր այնտեղ: Հնչեց ցանկացեալ ժամը. և այնտեղ դարաւոր կաղնիներէ մօտ, երկու սիրահարներ առաջին անգամ զրկախառնուեցին. առաջին անգամ՝ նրանց հրատապ շրթունքները հանդիպեցին իրարու երգուելով հաւատարիմ մնալ միմիանց մինչև յաւիտեան:

VI.

Բալօյինց Գէորգ աղան Մ. զիւղի առաջնակարգ հարուստներից մէկն էր. ունէր սեփական արօտատեղի, կտուածք, հազարներով ոչխարներ, ձիերի երամակներ, կովեր, եզներ, գոմէշներ և մօտ քսան հոգի ծառաներ:

Նա իւր քարաշէն մեծ տան շինութիւնը վերջացրել էր. այդ տունը զիւղի մէջ առաջին տեղն էր բռնում թէ մեծութեամբը և թէ ճարտարապետութեամբը. բայց և այնպէս, իւր կնօջ Համաօփիւռի հետ, բնակում էր հին տան մէջ:

Երբ ծնուեց Աստղիկը նրանք տեղափոխուեցին նոր շինութեան մէջ: Թէև Գէորգ աղան առ հասարակ հակառակ էր աղջիկ-զաւակ ծնուելուն՝ բայց ինչ արած, նրա երկու որդիքը, արու զաւակները, զրեթէ միաժամանակ մէկը միւսի յետեւից մեռան: Ուստի շատ անգամ ինքն իրան միթարելով ասում էր «թէև աղջիկ բայց էլի ժառանգ զաւակ է»:

Փոքրիկ Աստղիկը տարիների ընթացքում մեծացաւ, սիրունացաւ, իւր մօր խնամքովը հեռոհեռ սովորեց այն անհրաժեշտ բաները, որ ամեն մի տան

մէջ կնկայ պարտականութիւնն է. փոշիները մաքրել, կեղտերը սրբել, բացի այդ կարգին սովորեց խոհարարութիւնը. և եթէ այդ ամենի վրայ աւելացնենք տէրտէրակնօջ տուած ուսումը, այն ժամանակ արդարև Աստղիկին կարելի էր հաշուել կատարեալ հասունացած մի օրիորդի. և այդ էր պատճառը, որ տիկին Համաօփիւռը շատ անգամ պարծենալով ասում էր:

— Աստղիկիս այսօր էլ ամուսնացնեմ, մարդի տամ, երեսս չի կարմրի. ամեն բան գիտէ. նոյն իսկ երկու երեխայ ունեցող հարսից էլ աւելի բան գիտէ:

Իսկ Գէորգ աղան մաքումը զանազան ծրագիրներ էր կազմում. որովհետև բացի Աստղիկից նա ուրիշ զաւակ չունէր, ուստի կամայ-ականայ իւր բոլոր ստացուածքը պիտի ժառանգէր աղջիկը, հետևապէս և նրա ամուսինը:

Այդ միտքն էր մաշեցնում նրա ուղեղը, նա սատարիկ փափաղում էր օր առաջ զիտնալ մի է լինելու իւր փեսան, Աստղիկի մարդը: Եթէ Պօղոս աղայի տղայ Սեդրակն է, վատ չէ. ասում են, խելօք, գործունեայ մէկն է և կարգին ծնօղների զաւակ: Եթէ աղջկաս պսակեմ Սեդրակի հետ, այն ժամանակ ամեն ինչ կը յանձնեմ նրան. թող կառավարէ. իսկ ես կը քաշուիմ գործից և հանգիստ կանցկացնեմ կեանքիս մնացած օրերը: Ի՜նչ էլ լինի պէտք է այդ գործը զուլի բերել. ես յիշում եմ երբ մի անգամ Պօղոս աղան խնձոյքի ժամանակ ինձ խնամի Գէորգ էր անուանում. ես էլ պատասխանեցի «եթէ աստուած կամենայ ամեն ինչ կը իրականանայ»:

Այս բոլոր մտածողութեանց հետևանքը այն եղաւ, որ Գէորգ աղան վճուեց զիւղի քահանային և հէնց միւս օրն էլ առանց արտաձգելու, այցելեց Տէր-Մարկոսին:

Քահանան Գէորգ աղայի անաղինկալ այցելութիւնը պատահականի վերադրեց:

— Օրհնեալ ի տէր, ասաց աղան:

— Աստուած օրհնէ, պատասխանեց տէրաւորը, և խնդրեց հասել բազմոցի վրայ:

Սովորական հարց ու փորձեց յետոյ Գէորգ աղան դիմեց տէր հօրը:

— Տէր-հայր, Ձեզ մօտ խոստովանութիւն ունիմ. եկել եմ խորհրդակցելու, դուք գիտէք, որ ես բացի իմ մինուճար Ասաղիկիցս ուրիշ գաւակ չունիմ. իմ բոլոր սենեցած կարողութիւնս պիտի անցնի իբրեւ ժառանգութիւն աղջկաս և փեսայ: Սակայն ցաւալին այն է, որ ինձ դեռ յայտնի չէ, ո՞վ է լինելու իմ աղագայ փեսան. այդ միտքը ինձ չափազանց անհանգստացնում է. վճռեցի դիմել ձեզ և խնդրել, միտին այդ մասին խորհրդակցելու: Եթէ մէկը կ'ա՞յ, որ կալույ է իւր բարի խրատներով ինձ օգնել, այդ միմիայն դուք էք, տէր-հայր:

— Խնդրեմ ասէք, ինչո՞վ կարող եմ օգտակար լինել ձեզ. եթէ ինձնից մի բան կախումն ունի, ես պատրաստ եմ «հովիւ քաջ գանձն իւր դնէ ի վերայ ոչխարաց»:

— Ահա թէ ինչով. ձեզ աւելի բան յայտնի է. ո՞վ կայ մեր գիւղի երիտասարդներից, որը եթէ աղջկաս ուզելու լինի, չ'մերժեմ:

— Կան, ի հարկէ, օրինակ Սարգիս ապեր որդի Մուշեղը, Պօղոս աղայի աղա Սեդրակը վերջապէս վանեցի Համօյի աղա Գուրգենը, եթէ դրանից մէկն ու մէկը ուզելու լինի ինչո՞ւ մերժել:

— Հա, պարզ բան է. եթէ Պօղոս աղայի որդին ուզի աղջկաս առանց տատանելու ուրախութեամբ

կը համաձայնիմ... և դիտէք տէր-հայր մի բան էլ կայ. դեռ անցեալ ամառ, գուցէ դուք յիշում էք, Վարդափառի տօնին էր, խնձոյքի ժամանակ, որեւզ դուք էլ, Սահակ հայր Սուրբն էլ, ներկայ էիք, Պօղոս աղան ինձ խնամի Գէորգ էր ասում և իւր որդու համար Ասաղիկին յիշում. ես էլ իմ կողմից շատ եմ հաւանել այդ Սեդրակին. ինչ լաւ կը լինէր...

— Որ այդպէս է դուք հանգիստ կարող էք մնալ ես միշտ լինում եմ Պօղոս աղայի մօտ վաղը նոյնպէս դնալու եմ. խօսակցութեան միջոցին ի միջի ալաց հարցը բաց կանիմ. և կաշխատեմ նրա մտադրութիւնը ըմբռնել. եթէ ինձ հարցնելու լինի թէ՛ ում աղջիկը յարմար է իւր որդու կնութեան համար, ես գիտեմ ինչ ասելու:

Գէորգ աղայի ուրախութիւնը անսահման էր: Վերկացաւ հոտած տեղիցը, մօտեցաւ տէրաւորին և իւր խորին շնորհակալութիւնը յայտնելով, խօստացաւ շուտով գալ ու յետևանքի մասին տեղեկանալու և հեռացաւ:

VIII.

Երեկոյ էր. արեգակի վերջին ճառագայթները սփռուել էին Մ. գիւղի արեւելեան սարահարթի գլխին, որի ստորոտում, փոքրիկ ճանապարհի վրայ, երեսց մի ձիաւոր:

Նա հագուած էր տեղական տարազով, Ղարաբաղի սեւագոյն նժոյգը տակին, գանդաղ վերադառնում էր գէպի գիւղ:

Ձին կարծես նեղանում էր տիրօջից, որը զսպում էր սանձը և թոյլ չէր տալիս նրան խաղալ — թռչկոտել. իսկ ինքը ձիաւորը խորատուգուած, մի ինչ որ

բանի մասին լուրջ մտածում էր: Նա վերադառնում էր սահմանադրից, իրեն յանձնուած դժուարին դարձը աջող կատարելուց յետոյ, զո՞հ սրտով դիմում էր դէպի իւր հայրենական գիւղը:

Բաւական ժամանակ էր, ինչ նա ոչինչ չէր կե-
րել. ցած իջաւ ձիուց, բաց թողեց նրան մարդա-
գետնի վերայ արածելու, ապա քակից խուրձինի բե-
րանը, հանեց հաց ու բանիր, մի քիչ կերաւ և ետ-
փունջէն փռեց կանաչ խօտերի վրայ ու տարածուեց:
Շատ մտածելուց նրա ուղեղը թմրեց և աչքերը փա-
կուեցին:

Երբ բաւական կազդուրուած նա դարձնեց, նկա-
տեց, որ արեգակը արդէն մայր էր մտել, ու խօսոյն
թամբեց իւր ձին, նստաւ և դիմեց գէպի գիւղ:

Ճանապարհին նա մտածում էր իւր վարած
կեանքի մասին և ինքնիրեն տառաւ:

«Թէպէտ ես այս անդաստական կեանքը սիրում
եմ, դա ինձ համար ասպետական կեանք է, սակայն
մեր գիւղացիք շատ տարբեր կարծիք ունին իմ մա-
սին:

Որքան զրպարտութիւն, որքան բամբասանք. և
զարմանալին այն է, որ իմ ներկայութեամբ ոչ ոք
դեռ համարձակութիւն չի ունեցել այգալիսի նկատու-
ղութիւններ անելու, այն ինչ իմ ծերունի խեղճ հօրս
երեսն ի վեր զանազան անախորժ և ծնողական սիրտը
մորմոքող խօսքեր են առում իմ հասցէին:

Այո, շատ քչերն են ինձ համակրում, չգիտեմ
ինչո՞ւ իմ դէմ լարուած և գինուած են շատերը: Չէ՞
որ քանի՛, բանի՛ անգամ օգտակար ծառայութիւններ
եմ արել մեր գիւղին և հասարակութեան, ուրեմն այդ
ամենը մոռացուած է: Արդարեւ միայն իմ ընկերնե-

րիցս մի քանիսը մնացել են ինձ հաւատարիմ և մէկն
էլ իմ սրտի հատար Բալօյենց Գէորգի աղջիկը: Օ՜,
տէր Աստուած, ինչպէս սիրաս սաստիկ զարկում է
կրծքիս մէջ. այո, Աստուիկն էլ ինձ սիրում է, սիրում
է ամենաանկեղծ սիրով, ես յիշում եմ, երբ մենք եր-
կուսով կանգնած կաղնիների մօտ, նա ձեռքս ամուր
բռնեց և արտասուքը աչքերին արտաստանեց. «Սագօ
ջան, ես սիրում եմ քեզ... սիրում եմ բոլոր էու-
թեամբս... մի մոռանար և դու քո Աստուիկին»: Է՛հ,
ոչինչ, թող ուրիշները ինչ ուզեն ասեն, գէթ իմ
Աստուիկն ինձ հասնի: Ես պատրաստ եմ ամեն զրկանք,
հալածանք տանելու: Բայց մի բան միայն ինձ ան-
հանգստացնում է—այն է, որ Բալօյենց Գէորգը հա-
րուստ մարդ է, արդե՞ծք կը համաձայնի մինուճար
աղջկան ինձ տալու: Ահաւասիկ այդ միտքն է չորս
ամիս շարունակ տանջում իմ ուղեղը: Իսկ եթէ մեր-
ժիւ — ո՛հ, այն ժամանակ թող միտքի արեգակը, թող
կործանուի այս անարգար աշխարհը: Բայց և այնպէս
այս երեկոյ անպատճառ պէտք է տեսնեմ Աստուիկին.
չորս ամիս է տանջւում ենք... և ես ոչ մի զրական,
որոշ բան չեմ տեսնում. չորս ամիս է մեր սրտերը
անհանգիստ են. պէտք է աշխատել մի կերպ վերջ
տալ այս դժուար կացութեանը և պէտք է յայտնեմ
իմ որոշումը. եթէ Աստուիկը համաձայնի ծրագրիս,
այն ժամանակ մենք փրկուած ենք:

Այսպէս մտածելով ձիաւորն, որ մեր հերոս Սա-
ղօն էր, չէր նկատած, թէ ինչպէս արդէն դառնում
էր գիւղի փողոցներից մէկում, հէնց Պօղոս աղայի
տան մօտ:

Քնից սթափուածի նման՝ շտկուեց թամբի վրայ
և ձին խաղացնելով հասաւ մօտաւ իրենց տան բակը:

Նա ցած իջաւ ձիուց, կապեց նրան և դարձի
առաջը լեցնելով ասաց.

— Սիրուն Արծուիկ, մինչև ես հօրս տեսնեմ և հետը խօսեմ, դու էլ դարին կուտես կը վերջացնես և ապա կորոշենք մեր տաղալայ անելիքը — այս ասելով մտաւ խրճիթ:

Այնտեղ մութ էր, ոչ ձայն, ոչ էլ կենդանութեան նշոյլ: Սազօն ձայն տուեց:

— Հայրիկ, քնած հօ չեմ:

— Սազօ ջան, այդ դժու ես, չէ քնած չեմ, քունը աչքերիս մօտ չի գալիս. միշտ քո մասին եմ մտածում, քեզ համար աղօթում. ակըր ինչո՞ւ ուշացար — ասաց մի խռպոտ ձայն խրճիթի անկիւնից և լռեց:

Սազօն այդ միջոցին ճրագը վառեց, որի աղօտ լոյսը կիսով չափ լուսաւորեց խրճիթի ներսը: Այնտեղ, անկիւնում, հնամաշ փալատների վրայ թիկը տուած ընկած էր ծերունի Կապօյենց Մարկոսը — Սազօյի հայրը: Նա հազաց և կպցրեց չիբուխը ու սկսեց ծխել. հօր աջ կողմին, ծալապատիկ նստեց որդին. երկուսն էլ լուռ էին... վերջապէս հայրը դարձաւ որդուն ու ասաց.

— Որդեակ, դու տեսնում ես, թէ ինչպէս մեր ընտանեկան դրութիւնը գնալով աւելի ու աւելի աննախանձելի է դառնում. մօրդ մահից յետոյ, մեր օջախը կարօտ է խոհեմ տանտիկնոջ խնամքի — վարձու կանայք երբէք այն չեն կարող անել, ինչ որ հարազատ տանտիկինն է անում: Նա բոլորովին ծերայել, մի ոտս վրէթէ գերեզմանիս է հասել և իմ միակ ցանկութիւնն է՝ տեսնել քո պսակը, ունենալ այս յարկի տակ մի հարս, այնուհետեւ մեռնեմ էլ հոգս չէ. հանգիստ սրտով կը հեռանամ, հաւատալով, որ Կապօյենց տան օջախը շատ շատ տարիներ դեռ վառ կը մնայ... ես իմ աղօթքների մէջ միշտ աղաչում եմ

Աստուծուն, որ երկարացնի իմ կեանքի մնացած օրերը, մինչև տեսնեմ քո պսակը: Գիտեմ դու աշխատաւոր աղա ես, փողի-ապրուստի և այլ անհրաժեշտ բաների կարօտութիւն մինչև օրս չես ունեցած, միակ իմ սրտի ցանկութիւնը և իղձն եղել է, ինչպէս ասացի, շուտով տեսնել քո պսակը: Արի՛ դաւակոս, լսիր քո հօր խօսքերին, մեր հարեան Պետօյի աղջկան ուղենք քեզ հարսնացու: Հեղինէն ասում է լաւ, խոհեմ և ամօթխած աղջիկ է. թէ չէ, Բալօյենց Գէորգը քեզ աղջիկ տուողը չէ:

Հը՞, ինչ ես մտածում... պատասխանիր է:

— Ձէ, հայրիկ, ես մէկ անգամ ընդ միշտ ասել եմ, եթէ ինձ վիճակուած է ամուսնանալ, միայն Բալօյենց Գէորգի աղջկայ հետ կարող եմ պսակուել:

Ծերուկը լուռ էր. լուռ էր և Սազօն: Ով գիտէ այդ սպանիչ դրութիւնը ռըքան ես տեէր, եթէ վերջինս որոշած չը լինէր այդ երեկոյ Աստղիկին տեսնելու, վերկացաւ, դուրս եկաւ խրճիթից, նստաւ ձին և անյայտացաւ մթութեան մէջ:

VIII.

Բալօյենց Գէորգի տան բակը և պարտէզը բաւական ընդարձակ տեղ էր բոնում. պարտիզում բուսած էին զանազան պտղատու ծառեր, վարդենիներ և մեխակներ. այնտեղ՝ արեւելեան պարտիզի մօտ, դեռ և մեխակներ. այնտեղ՝ արեւելեան պարտիզի մօտ, դեռ և մեխակներ. այնտեղ՝ արեւելեան պարտիզի մօտ, դեռ և մեխակներ. այնտեղ՝ արեւելեան պարտիզի մօտ, դեռ և մեխակներ:

Այդ կաղնիների շուրջը խնամքով անկուած էին վարդի թփեր, որոնց տերեւների վրայ բացուած գեղեցկագոյն վարդերի մօտ՝ ամեն առաւօտ քաղցրա-

ձայն երգում էին սոխակները: Պարտէզը և հինա-
ւուրց կաղնիները շատ դէպքերի անխօս վիճակներ էին:
Այժմ էլ շատ անգամ Աստղիկը գալիս էր, նստում և
զմայլելով նայում այդ բացուած ու կոկոն վարդերին,
որոնց գոյնից պակաս չէր իւր թշերի և շրթունքների
կարմրութիւնը:

Նա յիշում էր, թէ ինչպէս ինքը և Սաղօն շատ
շատ զիշերներ լսուսացրել են միասին այդ վարդերով
շրջապատուած կաղնիները մօտ. այդ օրն ևս, երբ
հայրը գնացել էր տէր Մարկոսի մօտ, Աստղիկը դար-
ձեալ պարտիզոնի էր: Երբ Գէորգ աղան վերադար-
ձաւ՝ նկատեց աղջկան ու կանչեց իւր մօտ:

— Աստղիկ ջան, եկ այստեղ, քեզ բան ունեւ
տեսիլու:

— Իսկոյն հայրիկ, — պատասխանեց աղջիկը և
զիւմեց դէպի հօր սենեակը, սակայն մայրը կանչեց
նրան խոհանոց և հրամայեց հսկել կաթսայի մէջ
եղած կաթին, որ դրած էր կրակի վրայ եռալու. այն-
պէս որ իսկոյն և եթ չը կարողացաւ գնալ հօր մօտ, և
աշխատում էր գուշակել հօր ասելիքը:

Գէորգ աղան վճռեց ամեն ինչ յայտնել կնոջը,
ինքն իրեն տեսլով՝ Համասիւիւնից ծածկել չի կարելի,
չէ՞ որ նա էլ մայր է, նա նոյնպէս պէտք է ծանօթ
լինի իմ ծրագրին Աստղիկի նկատմամբ:

Մտքերի մէջ խորասուզուած ծաղաղատիկ նստած
բրդէ «մինդարի» վրայ՝ մեքենանաբար իւր մտաներովը
բաշում էր սաթի տէր ողորմեայի խոշոր հատիկներն,
երբ ներս մտաւ կինը:

Գէորգ աղան գարձաւ կնոջը և հարցրեց.

— Ո՞ւր է Աստղիկը, ես նրան կանչեցի, ինչո՞ւ
չեկաւ:

— Խոհանոցում գործի եմ գրել. այսօր նա սո-
վորականից աւելի շատ ուրախ տրամադրութեան մէջ
է կարծես. ամեն բան այնպէս ճշտութեամբ է կա-
տարում, որ կը ֆնտս գարմացած:

— Իսկի չեմ գարմանում — ասաց Գէորգ աղան
և աւելացրեց — աղջիկս երեի նախագուշակում է, որ
իւր բազը սկսել է ժպտալ, շուտով նշան կը գնենք
Սեդրակի հետ և աղա կը պսակենք. մի քանի ամսից
նրա տարիքը տասնը և վեցը կը լրանայ. և գիտե՞ս
հարսանիքին ինչպիսի քէֆ եմ անելու:

— Ա՛յ մարդ, զլուխդ քարոյլե ես տալիս, դու
չը դիտես, որ մեր աղջիկը Սեդրակի անունն անգամ
չի ուզում լսել: Որքան ինձ յայտնի է, նա կպել է,
աւելին տեսմ, նոյն իսկ սիրահարուել է կապոյենց
Սաղօյի վրայ: Այդ ինձ ասաց մեր հարեան Աբրահա-
մի աղջիկը: Ես իհարկէ ծածկում էի քեզնից այդ
բանը, ճիշդն ասած, վախենում էի քո բարկութիւ-
նից:

Գէորգ աղան ապուշի նման չուած աչքերով նա-
յում էր կնոջ և իւր ականջներին չէր հաւատում:
Բարկութիւնից երեսի գոյնը մէկ կարմրում էր մէկ
դեղնում: Բոպէական շփոթութիւնից սթափուելով:

— Եթէ քո խօսքերը ճիշտ են, պոռաց — այն ժա-
մանակ այդ լիւրը աղջկան իմ այս ձեռներովս կը
խեղդեմ, էլ չեմ նայի, որ նա մինուծար է. նա է,
թող նա էլ չը լինի: Այս բոպէիս գնա, այդ անաքան-
դին ուղարկիր ինձ մօտ:

Կինը երբ հեռացաւ, մարդը բարկութիւնից ա.
տաֆնեւորով կը ծոռում էր իւր ձեռքի մատներին եղունգ-
ները. դա նրա սաստիկ բարկանալու նշանն էր:

Նա սկսեց անցուկորձ անել սենեակում: Կինը կրկին վերադարձաւ և յայտնեց, որ Աստղիկը սաստիկ զբաղուած է և երբ ձեռքի գործը վերջացնէ՝ անմիջապէս կուզարկի:

Սակայն իրողութիւնը այլ էր: Մայրը թէ խոհանոցում և թէ միւս սենեակներում չը գտնելով աղջկան և որպէս զի երկար սպասել տալով մարդի բարկութիւնը ևս աւելի չը սաստկանէ՝ հնարեց այդ սուտը, յուսալով՝ որ Աստղիկը ուր որ է կը գտայ:

Սակայն իսկապէս առած՝ այդ բոլէին Աստղիկը գտնուած էր պարտիզում, այնտեղ նա և Սաղօն տաբուած էին իրենց սիրային զգացմունքներով. Սաղօն ասում էր:

— Աստղիկ, հոգեակս, մեզ մնում է միայն մի միջոց—վախճել միասին... Ինչ անենք, հայրդ ինձ չի սիրում, յօժար կամքով նա ինձ աղջիկ տուողը չէ, նա ուզում է հարուստ փեսացու, իսկ ես այդ հարստութիւնը չունեմ, հետևապէս այդ հանդամանքը խոչնդոտ պէտք է հանդիսանայ մեր ամուսնութեանը. այդ բանում ես աւելի քան համազուած եմ: Նթէ դու ինձ սիրում ես, համաձայնութիւն իմ առաջարկութեանը, և հէնց այս զիշեր մենք քեզ հետ կը թողնենք այս անարգար զուլը և կը գնանք մի այնպիսի տեղ, ուր ապահով կարող կը լինենք անցկացնել մեր օրերը: Մեր աղագայ բաղդաւորութիւնը մեզ ստիպում է այգպէս վարուել, ապա թէ ոչ մեզ իրարից կը բաժանեն յաւիտեան:

— Չէ, Սաղօ ջան, ես երբէք ուրիշի կինը չեմ լինի: Մայրիկս մի քանի անգամ հանարի ձեռք տաւ և, թէ Պօղոս աղայի աղա Սեդրակը լաւ աղամարդ է, եթէ քեզ ուզի դու բաղդաւոր կը լինես: Բայց ես,

Սաղօ ջան, սիրել եմ քեզ, սիրում եմ իմ բոլոր հոգուս խորութեամբը—թէկուզ երկինք-գետինը իրարու խառնուին, ես քոնն եմ և կը մնամ յաւիտեան: Ո՛չ որ չի կարող մեզ բաժանել իրարուց. միայն, ի սէր ասուծոյ, մտադրութիւնդ թող վաղուան. էգուց ես պատրաստ եմ, էգուց կէս գիշերին:

Հէնց այն բոլէին երբ մայրը ամեն տեղ սրննելով և չը գտնելով աղջկան մի քանի անգամ ձայն տալով բղաւեց՝ «Աստղիկ... Աստղիկ», այդ ձայնից սթափուեցին Սաղօն և Աստղիկը, վերջինս ճանաչելով մօր ձայնը ասաց.

— Ինձ կանչում են, ես գնում եմ, իսկ դու, Սաղօ ջան, վաղը երեկոյ եկ գարձեալ այստեղ, ես կը սպասեմ և այն ժամանակ միասին կը խորհրդակցենք մնացեալի մասին:

Այս ասելով համբուրուեցին և բաժանուեցին իրարուց:

Տիկին Համառութեամբ երբ նկատեց աղջկան կէս ուրախ—կէս բարկութեամբ, հարցրեց:

— Ա՛յ աղջիկ, ո՛ւր ես կորել. ահա կէս ժամ է քեզ եմ ման գալիս, և չեմ կարողանում գտնել, ո՛ւր էիր գնացել այս մութ գիշերին:

— Մայրիկ ջան, մի բարկանար այսօր երեկոյն, յետիւց զուլսս սաստիկ ցաւում էր, մասն ապրտէզ, որ մի քիչ թարմ օդ բաշեմ. այնտեղ վարդերի մօտ, արօտները վրայ տարածուեցին. ինքս էլ չեմ նկատած թէ ինչպէս քնել-մնացել եմ. Օ՛, մայրիկ ջան, եթէ թէ ինչպէս քնել-մնացել եմ ինձ կանաչ արօտների զիտենայիւր, որքան հաճելի էր ինձ կանաչ արօտների վրայ քնելը... բաղդը երազների աշխարհումն էի. . իսկ դու քո ազմուկով ինձ արթնացրիր և զրկեցիր ինձ անուշ քնիցս:

թող քո ամօթը պատառոտէ քո անպատկառ սիրտը. .
զնա մտածիր...

Աստղիկը արտասուքը աչքերին, հեկեկալով հեռա-
ցաւ և քաշուեց իւր սենեակը, ծածկեց դուռը և սկսեց
լալ-ողբալ աղիողորմ:

Կինը դառնալով մարդուն ասաց.

— Ձարմանալի խասիաթի տէր մարդ ես Գէորգ.
Ի՞նչ է, քո խելքովը ուզում ես շանը գօռով որսի
տանել. ես քեզ նախազգուշացրի, յայտնեցի, որ մեր
աղջիկը ուրիշ հասարակ գեղջկուհիների նման չէ.
մեզ նմաններին ջուրը կը տանի և ծարաւ յետ կը
բերի: Նա սիրել է Սագօյին, իսկ դու այժմ ստի-
պում ես նրան Սեդրակի հետ ամուսնանալ:

— Ասա, քո այդ անախտան լիրբ աղջիկը երբ
է տեսել և սիրահարուել այն սրիկային, գող-աւա-
ղակ Կապօյեցի լաճին. ինչպէս է պատահել այդ:
Եթէ դու խելօք և ուշիմ մայր լինէիր, աղջկադ լաւ
կը պահէիր: Գնա այդ անզգամին խելքի բեր, և եթէ
զարձեալ հակառակի, ես գիտեմ թէ ի՞նչ կ'անեմ:

Կինը վշտացած սրտով հեռացաւ և նրա յիշո-
ղութեան մէջ աւամայ կենդանացաւ իւր անցեալ
կեանքի քաղցր տպաւորութիւնը և դառն իրականու-
թիւնը: Յիշեց, թէ ինչպէս մի ժամանակ ինքն էլ հաս-
կացել էր և զգացել, թէ ի՞նչ է սէրը .. նա նոյնպէս
ճաշակել էր սիրոյ քաղցր բաժակի ըմպելին... սիրել
էր Գաբրիէլին, բայց ծնողները, հակառակ իւր կամ-
քին, բռնի կերպով պատկեցին Գէորգի հետ, որին ոչ
միայն չէր սիրում՝ այլ ատելով-ատում էր:

Այն օրուանից անցել էր զրեթէ երեսուն և երեք
տարի. երեսուն երեք երկամր տարիներ. և նա համ-
բերութեամբ տանում էր ամեն ինչ: Այդ մտածմունք-

ների և յիշողութիւնների մէջն էր, երբ յանկարծ
Աստղիկը նետուեց մօր գիրկը և հեկեկալով աղեր-
սում էր ասելով.

— Մայրիկ, ազատիր ինձ, մայրիկ, օգնիր ինձ.
քո խեղճ ու կրակ աղջկան...

Խեղճ մայրը ինչ անէր— փոխանակ աղջկան մխի-
թարելու, ինքն ևս սկսեց լալ ու հեկեկալ:

IX.

Առաւօտեան սովորականից վաղ Գէորգ աղան
վերկացաւ անկողնից, դուրս եկաւ բակ և մտահոգ
սկսեց զբօսնել. երեւի գիշերը վատ էր անցկացրել:
Նրա երեսի գոյնը բոլորովին դեղնած էր և աչքերը
յոգնած:

Այդ միջոցին նրա մօտ եկաւ կինը և ասաց.

— Գէորգ, այսօր դու շուտ ես վերկացել, չը
լինի բարկութիւնիցդ ամբողջ գիշերը անքուն ես
անցկացրել. վատ բնաւորութիւն ունիս, այդ չափ
թունդ լինելը լաւ բան չէ, Գէորգ ..:

— Այ կնիկ, ախր ոնց չը բարկանաս: Յանկարծ
քո մէջքի զաւակը յանգգնի կամքիդ հակառակ գնալ,
քո ծնողական իրաւունքներդ ոտնատակ անել, տես-
նումս բան է: Սա մեր գիւղում ճամ աղջիկն է ինքը
ճարել իւր փեսացուն: Իսկ այդ տառաքանդը մի բիշ
սովորել է սևը սպիտակից ջոկել, մի քանի ափեղ—
ցփեղ զրեր կարդալ, ինքն իրեն մի մեծ բան է կար-
ծում:

Յետոյ, ասա տեսնեմ, ի՞նչ է տուում նա. նորից
յամառում է, թէ կակղեց:

— Գիշերս շատ լաց եղաւ: Ես նրան մխիթարե-

ցի, համոզեցի և նա վերջապէս ասաց՝ «ձեր գիտնալու բանն է... արէք ինչպէս կը կամենաք...»

Կինը այս խօսքերը դիտմամբ հնարեց, որ մարդի սիրտը շահի:

Արդարեւ, Գէորգ աղայի չարացած սիրտը հանգստացաւ և ասաց.

— Ես այդ նախատեսնում էի, հաւատացած էի, որ վերջ ի վերջոյ նա խելքի պիտի գայ ու հասկանայ, որ մենք նրա լաւն ենք կամենում: Այժմ ես տեղ ունիմ գնալու... բայց ոչ, դեռ վաղ է... յետոյ:

Նա յիշէց, որ այդ օրը պէտք է գնար տէր Մակոսի մօտ, սակայն ինքն իրեն զգում էր չափազանց յոգնած: Սրտի բարկութիւնից և մտաւտանջութիւնից չէր կարողացել զիշերը հանգիստ քնել, նրա գէմքին մօտիկ անողը կասէր—այդ մարդը կամ զժոխքից էր փախել, կամ գերեզմանից,

Գէորգ աղայի բնաւորութեան մէջ ինչ ասես կար—յամառութիւն, բռնակալութիւն, գոռոզութիւն, հպարտութիւն և այլն. այդ ամենի վրայ եթէ աւելացնենք նաեւ վախկոտութիւնը՝ այն ժամանակ կը ստացուի կատարեալ աղայի պատկերը իւր բոլոր գոյներով:

Հետզհետէ չարացած սիրտը բոլորովին հանգստացաւ և նա կրկին սկսեց իւր զբօսանքը: Կրկին յիշեց տէր Մարկոսին, բայց չը գիտէր ինչ լուր պիտի ստանար. սակայն մեծ յոյս ունէր, որ իւր փեսացուն անպայման Սեդրակին էր լինելու:

Անցաւ զրեթէ մի ժամ. այլ ևս չէր կարող համբերել. զիմեց զէպի եկեղեցու կողմը, զէպի տէր Մարկոսի տունը:

Փողոցով գնալիս, Բալօյենց Գէորգն այնպէս էր

խորատուգոռել իւր ծրագիրները մէջ, կարծես նրա ուղեգում այդ բոսէին բացի Սեդրակից՝ ոչինչ, ոչինչ չը կար: Եկեղեցու պարսպին չը հասած, հակառակ կողմից նրա առաջ յանկարծ երևաց Սագօն: Խեղճ աղա, նա երբէք չէր սպասում, որ այդտեղ կը պատահի իւր սիրած ու փայփայած աղջկայ հօրը: Ամենայն ակնածութեամբ քաշուեց մի կողմ, ձեռքերը խաչած և պահեց, որ նշան էր յարգանքի: Օ՛, նա չը կարէր, որ այդ մարդու սրտի ու մտքի մէջ այդ բոսէին ոչ Ասողիկն ունէր տեղ և ոչ էլ ինքը Սագօն:

Եւ երբ աղան հաւասարուեց, նա պատկառանքով բարեկեց: Գէորգ աղան երբ նկատեց Սագօյին՝ նրա մարմնի միջով մի այնպիսի սարսուռ անցաւ, որ կարծես ջերմով բռնուած լինէր և քիչ էր մնում, որ սարսափից տապալուէր գետին:

Սակայն, տեսաւ, որ Սագօն գառան հման հեղ կանգնած՝ իւր յարգանքի բարեն է տալիս: Վախկոտ, միեւնոյն ժամանակ և գոռոզ աղան առանց Սագօյի բարեկին պատասխանելու՝ լուռ շարունակեց իւր ճամբան:

Մի բոսէ Սագօն մտածում էր մօտենալ, ընկնել այդ մարդու առաջ, խնդրել, աղերսել, բաց անել իւր սիրտը, յայտնել զէպի Ասողիկը տածած սիրոյ մասին, բայց չը համարձակուեց:

Եթէ այդ զէպքը պատահէր մի ուրիշ տեղ, այլ պայմաններում, և իրեն հետ այդպէս տմարդի վաւրուողը չը լինէր Ասողիկի հայրը, այնպիսին՝ անտարակոյս խելոյն կը ստանար իւր արժանի պատիժը Սագօյից:

Սակայն խոհեմ երիտասարդը միմիայն հոգոց

ընթերցանողը և ապա ըստ այնմ՝ վարուել կեանքի և մահուան նուրբ խնդիրներում:

Դուք հարուստ էք, կամենում էք ձեր բոլոր կարողութիւնը յանձնել մի այլ ձեզ նման հարուստ մէկին, որ ամենակին կարօտ չէ զբան: Աւելի լաւ արած չէ՞ր լինի, եթէ ձեր աղջկան ամուսնացնէք Սափօյի հետ, որը կրկին անգամ շեշտում եմ, աւելի բարձր է և վսեմ իւր արժանաւորութիւններով, քան Սեդրակը:

Եւ գիտցէք, որ Սափօն ձեր կարողութեանը տէր դառնալով, աւելի մեծ օգուտներ և ծառայութիւններ կարող է մատուցանել մեր զիւղին և հասարակութեան: Մեր դարաւոր թշնամիները-բրդերը, եթէ այսօր նոյն Սափօյի ահից չեն համարձակուում մեր զիւղացուն փասել, այն ժամանակ բոլորովին չեն վստահանայ մեր գիւղի կողմն անգամ հայելու. և Կապօյենց ու Բալօյենց օջախները փառք և փայլ կստանան՝ ի պատիւ մեզ և մեր հասարակութեան: Սափօն ոչ միայն զող-աւաղակ չէ, այլ ինչպէս ասացի, մի ազնիւ տղամարդ է, գիտէ կարգաւ-գրել և բաւական զարգացողութիւն ունի. համարուեցէք իմ խօսքերին:

Սակայն Գէորգ աղայի սիրտը ապառաժի նման քարացել էր: Տէրտէրի խօսքերը անզօր էին նրան շարժելու և շահելու, ուստի դարձաւ ու գայրացած ասաց.

— Տէր հայր, դուք դարձեալ չը պատասխանեցիք իմ հարցին:

— Այժմ ես ուղղակի կը պատասխանեմ, ասաց տէր-Մարկոսը: Ես տեսայ Պօղոս աղային. մեր խօսակցութեան միջոցին, ի միջի այլոց, առաջարկեցի նշանել Սեդրակին ասելով, որ արդէն ժամանակն է: Երևում

էր, որ Պօղոս աղան ինքն էլ շատ էր մտածում այդ մասին ու ասաց—Ես էլ գիտեմ, որ ժամանակն է, բայց մեզ յարմար հարսնացու գեռ աչքի առաջ չունենք, և իսկոյն աւելացրեց—Ի՞նչ կասէք, տէր հայր, եթէ Բալօյենց Գէորգի աղջիկը ուղեւու լինենք, հօ չը հաճութիւն չը կայ...

Ես, ի հարկէ, իմ կողմից հաւանութիւն տուի և նա խոստացաւ զայլ ձեզ մօտ այդ մասին խօսելու: Բայց այս էլ ասեմ ձեզ, եթէ Սափօն և Ասողիկը արդարեւ սիրահարուած են իրար վրայ, պսակի ժամանակ իմ հարցին՝ «Դուստր իմ, մինչև ի մահ հնամանակ իմ հարցին» աղջիկը բացասական պատասխան եթէ-զանգ ես» աղջիկը բացասական պատասխան եթէ-տայ, նոյն իսկ նշանացի կերպով, կարգս վկայ, կը դադարեցնեմ սուրբ պսակի խորհուրդը կատարելու և չեմ պսակի Սեդրակի հետ:

— Տէր-հայր, բացականչեց աղան, հօ տէրտէ-րութիւնից չէք բեկարած ու փիլոնից ձեռք վեր առած: Եթէ դուք յիշաւի այդպէս վարուելու լինիք, այն ժամանակ ես գիտեմ, թէ ինչ կանեմ:

— Չը գիտէք, որ Սահակ հայր սուրբ իմ մօտիկ բարեկամն է, նոյնպէս և գործակալը: Չը գիտէք, թէ Թաւրիզում և թէ Սալմաստում ինձ շատ լաւ են ճա-նաչում... Վերջապէս էջմիածնում ունեմ Գաբրիէլ վարդապետին, որը Հաղարապատի պարխազներից էլ պինդ կանգնած է իմ կողմը:

Այս ասելով՝ Գէորգ աղան պատրաստուում էր դուրս գալ տէրտէրի մօտից, երբ յանկարծ դուռը բացուեց ու շէմքում երևաց Սափօյի պարթև հասակը: Տէրտէրն ու աղան մնացին շուարած. այդ նրանց բոլորովին կաշկանդեց:

Սափօն, թէև վճռել էր այդ երեկոյ փախցնել

— Աղջիկս, ես իբրեւ քո ծնող մայր, գիտցիր, որ միայն քո բարին ու լաւն եմ ցանկանում. լսիր ինձ, մի հակառակիր հօրդ կամքին: Ձէ՛ որ մենք քո ամենամօտ բարեկամներդ ենք: Եթէ կամենում ենք քեզ պսակել Սեդրակի հետ, դա միմիայն քո բաղձաւորութիւնը մեր աչքի առաջ ունենալն է, և վերջապէս Սագօն ի՞նչ է համեմատած Սեդրակի հետ: Ամենքը նրան ճանաչում են, իբրեւ ամենավատ յատկութիւնների տէր մէկին: Գիտե՞ս, աղջիկս, այսօր առաւօտեան հայրիկիդ բարկութիւնը մեղմացնելու համար, ասացի նրան, որ դու պատրաստ ես կատարել հօրդ կամքը: Նա լսելով իմ այս խօսքերը՝ քիչ հանդարտուեց:

— Մայրիկ, բղաւեց Աստղիկը և այնպիսի մի ճիշարձակեց, որ կարծես սրի հարուածներ էին տալիս նրա սրտին, դու ասացիր, որ ես պատրաստ եմ կատարել նրա կամքը, զոհել ամեն ինչ և զգացմունք — գէթ նրա բարկութիւնը չը շարժելու համար... Դե, դա աւելի քան բռնակալութիւն է: Ո՛չ, ես չեմ կարող մոռանալ Սագօյին: Բացի նրանից ուրիշը տեղ չունի իմ սրտում, միմիայն նա է իմ փեսացուն:

Ես միշտ էլ հնազանդ եմ եղել և յարգել ձեր ծնողական կամքը, իսկ այս դէպքում՝ սիրոյ զգացմունքների իրաւունքը վերապահում եմ միմիայն ինձ: Ո՛չ դուք, իբրեւ ծնողք, ո՛չ մարդիկ, ո՛չ էլ արար աշխարհ, չունէք իրաւունք բռնանալու: Ես ինձ կը սպանեմ, կը թունաւորուեմ...

— Ի՞նչ, պոռաց մայրը, դու դարձեալ համարձակում ես այդպէս ազատ խօսել քո խելառ զգացմունքների մասին: Մինչև այժմ համոզում էի, որ մի քիչ խելքի դաս, քո լաւն ու բարին ճանաչես,

այսուհետեւ հրամայում եմ քեզ լռել: Մտքիցդ բոլորովին հանիր այդ Սագօ կոչուած սրիկային — այս ասելով մայրը՝ հեռացաւ:

Խեղճ աղջիկ, ի՞նչ անէր. ո՛չ մի մխիթարութիւն, ո՛չ մի սփոխանք: Գլուխը ո՛ր քարին տար — հայրը բռնաւոր, մայրը կոյր զործիք նրա ձեռքին:

Ծնողների բռնութիւնը մի կողմից, սրտի մէջ տրուող սիրոյ խարոյկը միւս կողմից, գրեթէ յուսահատութեան էին հասցնում խեղճ ու կրակ աղջկան:

Ծնկաչոք ընկաւ գետին, պարզեց ձեռքերը դէպի երկինք և արտասուալի աչքերով դիմեց Աստծուն, (Բարձրեալին) և իւր աղերսական աղօթքը սկսեց այսպէս. «Ա՛խ, Տէ՛ր իմ Աստուած, ինչու այսպէս անխնայ տանջում ես ինձ. ո՞ր մեղքիս համար դու ինձ պատժում ես: Ի՞նչ գիտէի ես, թէ ի՞նչ է սէրը կամ ատելութիւնը. չէ՞ որ այդ ամենը Դու ներշնչեցիր իմ մէջ: Ինչո՞վ եմ ես մեղաւոր, որ իմ բոլոր սրտովս սիրել եմ Սագօյին. ինչո՞ւմ է իմ յանցանքը, երբ անկարող եմ սիրել ուրիշին — Սեդրային...»

Ձէ՛ որ այդ բոլոր յատկութիւնները Դու ես արծարծել իմ մէջ... Ա՛խ, Տէ՛ր իմ, ցոյց տուր ինձ մի ելք, մի միջոց, որ կարողանամ յաղթել այս բոլոր արգելքներին, որոնք յուսահատեցնում են իմ հոգին և կաշկանդում իմ միտքը...

Դո՛ւ գիտես մեր դաղտնիքը, գիտես, որ ես ու Սագօն ստիպուած ենք փախչելով ազատուել բռնակալութիւնից: Օրհնիր մեզ: Դու որ ամենագէտ ես, պաշտպանիր արգարութիւնը, ազատիր մեզ փորձու-

թիւնից և մարդկային բռնակալութիւնից:

Դու, որ Աստուած էիր ու ճաշակեցիր մարդկային չարութեան ու ստորութեան դառն պտուղը, Քեզ, ամենազօր Աստծուդ համարձակուեց և ի խաչ հանեց այդ զազան մարդկութիւնը: Դու ևս դժուարանում էիր համբերութեամբ տանել մարդ զազանի հնարած բոլոր չարչարանքները և դիմեցիր Երկնաւոր Հօրդ աղերսելով՝ «Հայր, անցն՛ դեռժախ այս յիսնէն»:

Ես մի տկար արարած՝ կարող եմ դիմանալ, եթէ Դու ամենակարող զօրութեամբդ չը պաշտպանես ինձ...»

Գեռ Աստղիկը իւր աղօթքը չէր վերջացրած, երբ դուռը բացուեց և հերս մտաւ հայրը:

Նա նկատեց աղջկայ աչքերում արտասուքի խոշոր կաթիլներ, որոնք գեղեցիկ այտերի վրայից գլորուելով՝ թափւում էին հերքե, և դառնալով նրան աւսաց:

— Գիտեմ զաւակս, քեզ համար հարկաւ շատ ծանր է բաժանուել քո ծնողներից, ոչինչ, դու ոչ առաջինն ես և ոչ էլ վերջինը պէտք է լինես, այդ պէս է կանոնը: Եթէ Սեդրակի նման աղամարդը մօտդ լինի, տխրութիւնը, ճանձրոյթը ձեզնից քառասուն աւուր ճանապարհ հեռու կը փախչին: Շուտով նշանդ կը բերեն, մի օր էլ, եթէ Տէրը կամեցաւ, պսակդ կը կատարենք: Աշխարհ է... ասում են աշխարհը կամուրջ է և ամեն մարդ իւր կեանքում մի անգամ այդ կամուրջի վրայով պիտի անց կենայ անպայման...

Աստղիկը կարծես չը լսեց հօր խօսքերը: Այդ րոպէին նրա մտքում որոշւում էր գիշերուայ փա-

խուստի հարցը, իսկ աչքերի առաջ Սադօյի պատկերը...

XI

Մինչդեռ Բալօյինց Գէորգը մեծ եռանդով աշխատում էր իրագործել իւր ծրագիրը, ոչ պակաս եռանդով աշխատում էր և Սադօն—իւրացնել առանց այն էլ հոգով, սրտով պատկանած աղջկան: Չը նայած, որ առաջինը ինքն էր առաջարկել Աստղիկին փախչել միասին, այնուամենայնիւ նա սկզբունքով հակառակ էր այդ գործողութեան: Հէնց այդ էր ստիպել նրան խնդրել տէր Մարկոսի աջակցութիւնը. այդ էր ստիպել նրան աղերսելու Գէորգ աղային, բաց էր իւր հետ:

Թամբեց իւր ձին—Արծուիկին, համբուրեց նրա աչքերը և ապա շտապով մտաւ խրճիթ: Այնտեղ նա գրկեց ծերունի հօրն ու ասաց:

— Հայրիկ, օրհնիր ինձ, աուր քո հայրական սուրբ օրհնութիւնը. ես գնում եմ, և դու իմ մասին շատ մի մտածիր... Հայրիկ ջան, ես միշտ յարգել եմ և պաշտել քեզ, պաշտել եմ քեզ բոլոր սրբաւորս: Ներքի ինձ, իմ սխալներս, որոնք գուցէ շատ անգամ վշտացրած լինեն քո հայրական սիրտը:

Օրհնիր ինձ: Այսօր պիտի որոշուի կապօյինց տոհմի գոյութեան և յարատեւութեան խնդիրը... Գնում եմ մայրիկիս գերեզմանի քարը համբուրելու,

և նրա սուրբ ոսկորներին իմ վերջին ֆիաս բարեաւը ասելու:

Մինչ Սափօն այդ սրտաճմիրիկ խօսքերն էր արտասանում՝ ծերունին կարծես մեքենայաբար իւր աջ ձեռքը բարձրացնելով որդու գլխի վրայ, ինչ որ անհասկանալի բառեր էր արտասանում...

Միայն վերջին բառերը, որ յաջողուեց նրա լսել, դա՛ «Կապօյենց օջախ» խօսքերն էին: Եւ երբ որդին ոտքի կանգնեց ու համբուրեց հօր ալեզարդ մօրուքը, ծերունին գլմեց նրան ասելով.

— Սափօ ջան, քեզ յայանի է, որ իմ վերջին յոյսս, հետևապէս և Կապօյենց պարտէզի միակ ծաղիկը դու ես ֆնացել. ուր որ լինես, այստեղ, թէ օտարութեան մէջ, քո սրբազան պարտականութիւնդ է՝ միշտ յիշել Կապօյենց օջախը և աշխատել վառ պահել այդ օջախի կրակը, որպէսզի չը հանգչի...

Տոհմական սէրը, պատիւը դու պարտական ես գերադասել ամեն բանից: Դու գեռ ջահել ես, լաւ չես կարողանում ըմբռնել տոհմի նշանակութիւնը, նրա պատիւը և գոյութեան խնդիրը:

Գո նախորդները—պապերդ այդ օջախի կրակը վառ պահելով, ժառանգաբար յանձնել են քեզ: Եթէ կարողացար ամեն տեսակ արգելքներ յաղթելով միշտ վառ պահել նրան և ապապայում, դա կը լինի քո ամենամեծ քաջութիւնը: Ա՛խ, Սափօ ջան, եթէ կարողանայի դանակի մի հարուածով պատտառել այս իմ կուրծքը, քեզ ցոյց կը տայի իմ սիրտը, այս տանջուած մորմոքուած սիրտը, որ ծնած օրիցդ միշտ սիրել է քեզ, աղօթել քո բարօրութեան համար և այդ սրտի միակ ցանկութիւնն է՝ քեզ տեսնել ամուսնացած: Ե՛կ զաւակս, լսիր ինձ, ամուսնացիր... տոհմի գո-

յութիւնը ամուսնութեան մէջն է, դրանով դու ինձ յաւիտեան մխիթարած կը լինիս... Իսկ եթէ դու այսօր գնում ես անմիա մի գործ ձեռնարկելու, որ իմ հոգին կարծես գուշակում է, գուցէ նոյն իսկ մահուան ընդ առաջ, չունիս քեզ նպատակ քո տոհմի և հայրենական օջախի պահպանելու ձգտումը. ես հէնց այժմուսնից անիծում եմ քեզ... Գնա՛, բայց մի՛ մոռանար քո ծերունի հօր խօսքերը...

Այս ասաց ծերուկը և թիկն տուեց անկողնուն ու լուեց:

Սափօն բոլոր ժամանակ լուռ, ամենայն ակնածութեամբ լսում էր հօր ոգևորուած խօսքերը. այդ խօսքերը ասեղի նման ծակում էին նրա սիրտը: Ի՛նչ անէր, ի՛նչ ասէր. սաստիկ զգածուած՝ հազիւ մի քանի կցկաուր բառեր գտաւ ծերունուն հանգստացնելու ու շտապով դուրս եկաւ:

Նստաւ Արծուիկի վրայ և սլացաւ դէպի գիւղի գերեզմանատունը:

Գերեզմանատան զլիաւոր մուտքի մօտ ցած գալով ձիուց, դիմեց դէպի մօր շիրիմը, չոգեց և լուռ աղօթում էր... Կրակի նման տաքացած ճակատը մօտեցրեց նա գերեզմանի մամռոտ քարերին, բոպէապէս զգաց մի հոճելի շփումն, ուղեղի զովացուցիչ հանգստութիւն և դառնալով այդ անխօս քարին, ասաց:

«Մայր իմ, գիտեմ, դու քո հոգու աչքերով տեսնում ես ամեն բան:

Դու գիտես որդուդ կեանքի բոլոր մանրամասնութիւնները: Գիտես և այն, որ այս գիշեր ես և Աստղիկը որոշել ենք փախչելով օտարութեան մէջ միանալ, որտեղ մեզ ոչ ոք չի կարող խանգարել:

Օտարութիւն, ո՛վ գիտէ, գուցէ շատ հե-
ռու, գուցէ միւս անգամ բազմ չունենամք զգերեզ-
մանի մօտ գալու և աղօթելու: Գուցէ ծերունի հօրս
աչքերը մահուան ընկած ծածկունն ո՛չ իմ, այլ
օտարի մատներով: Ազաչում եմ, ներիր ինձ և թող
քո արգար հոգին առաջնորդ լինի մեզ:

Ահա եկել եմ վերջին հրաժեշտս տալու քո սուրբ
ոսկորներին: Մնաս բարեա՛ւ իմ թանկագին մայր, մնաս
բարեա՛ւ դու օրհնեալ շիրիմ:

Այս ասաց ու վեր կացաւ, խաչակնքեց, համբու-
րեց գերեզմանի քարը և հեռացաւ:

Յիշեալ գերեզմանատնից ո՛չ հեռու կար մի քան-
դուած մատուռ: Տաճանակ տարիներ առաջ, երբ դեռ
շէն էր այդ մատուռը, այնտեղ պատարագում էին
հայ քահանաները: Թէ՛ Պարսկաստանից և թէ՛ Տաճ-
կաստանից բազմաթիւ ուխտաւորներ գալիս էին
ուխտի:

Ամեն տարի սուրբ Սարգսի տօնին՝ հանդիսաւոր
պատարագ և թափօր էր կատարւում. հարիւրներով
ոչխարներ էին մօրթում, մատաղ անուռ: Ժողովրդից
շատերը իրենց արու զաւակներին նուիրում էին այդ
զօրաւոր սուրբ Սարգսին...

Ջանազան արհաւիրքների պատճառով՝ երկիրը
մատնուեց կործանման և աղքատութեան, հետեապէս
և այդ մատուռը դարձաւ կիսաքանդ և անշէն:

Դադարեց ժամերգութիւնը, լռեցին քաղցրաձայն
շարականների ու մեղեդիների հնչիւնները: Սուրբ
սեղանի վրայ այլ ևս չէր պատարագում քահանան,
նախկին հազարաւոր ուխտաւորներից ո՛չ մէկը չէր
երևում...

Տարիների ընթացքում անոտիապաշտ ժողովրդի

մէջ խօսւում, տարածւում էր զանազան առասպելներ
այդ մատուռի մասին և նախկին՝ բարեպաշտ ժողո-
վրդի յետագայ սերնդի վրայ՝ յիշեալ առասպելները
դրօշմել էին ահի ու սարսափի կնիք:

Թէ՛ գիւղացիք և թէ՛ շրջակայ հայ ու այլազգի
ժողովուրդը միանգամայն խրտնեց նրանից, այնպէս
որ, օրը ցերեկով սիրտ չէին անում մատուռի մօտով
անց կենալ:

Սագօն դիմեց դէպի այդ մատուռը:

Հինաւուրց սրբավայրի գլխաւոր դռան մօտ ցած
զաւով ձիուց, մտաւ ներս, ամենայն ակնածութեամբ
և պատկառանքով չոգեց խորանի քարի առաջ, համ-
բուրեց. «սուրբ Սարգիս, օգնիր ինձ» ասելով՝ աղօ-
թեց:

Կապից իւր ձին և հրացանը մի քարի տակ պա-
հելով՝ դուրս եկաւ և ուղիղ գնաց մտաւ Բալօյենց
Գէորգի պարտէզը: Մօտ էր նշանակեալ ժամը:

Մինչև Սագօյի գալը, Աստղիկը մի քանի անգամ
մտել էր պարտէզ, և տեսնելով, որ նա դեռ չի եկել,
յետ էր գնացել: Այժմ Սագօն կանգնած խորհրդաւոր
կաղնիների մօտ սպասում էր:

Նա նայեց դէպի տան պատուհանները և նկա-
տեց, որ այդ երեկոյ սովորականից աւելի է լուսա-
ւորւած Գէորգ աղայի տունը, ըստ երևոյթին, այն-
տեղ հիւրեր կային: Լաբած իւր բոլոր ուշադրու-
թիւնը, անհանգիստ, սրտատրոփ սպասում էր Աս-
տղիկին: Ահա մի շուկ և երկու սպիտակ ձեռներ փա-
րուեցին նրա վզովը...

— Աստղիկ, իմ հրեշտակ, ինչ է պատահել քեզ,
դու լալիս ես, ան, էլի հայրիկդ, ո՞հ անգութ մարդ:

— Սագօ ջան, դու չը գիտես, չը գիտես, որ

այս ըոպէիս Պօղոս-աղան եկել է հայրիկիս մօտ հարս-
նախօսութեան. Սագօ ջան, աղատիր ինձ, քո ձեռնե-
րով սպանիր ինձ... Քեզ էլ, Աստուծուն էլ յայտնի
է, որ սիրել եմ քեզ իմ բոլոր հոգովս, սիրել եմ,
իբրեւ իմ հարազատ եղբօրս, իբրեւ իմ ապագայ տ-
նուհնուն. միակ յոյսս քո վրայ է:

Պաշտպանիր քո Աստղիկին, որին բռնի կերպով
ուզում են խել քեզնից և պսակել ուրիշի հետ... Օ՛,
եթէ դու չը պաշտպանես ինձ, ես կորած եմ... ո՛չ, ո՛չ,
աւելի շուտ ինձ կը սպանեմ...:

Սագօն աշխատում էր հանգստացնել մխիթարա-
կան խօսքերով յուզուած աղջկան: Յանկարծ մի քանի
անգամ իրար յետեից լսուեցին հրացանի պայթիւն-
ներ: Երկու սիրահարները ըոպէսպէս ամեն բան մո-
ռանալով, լարեցին իրենց լսողութիւնը:

Բաւական հեռուից լսուեցին միաժամանակ նաև
հաւարի ձայներ—օգնութիւն... քրդերը... քրդերը...
տարան, սպանեցին...:

Սագօն խելոյն հասկացաւ թէ բանը ինչու՞ն է,
և դառնալով Աստղիկին ասաց—սիրելիս, քրդերը յար-
ձակուել են գիւղի վրայ, երևի քշում, տանում են
գիւղի նախիրը. այս ըոպէիս այնտեղ տղամարդիկ
կուռում են աւաղակների հետ. պէտք է գնալ նրանց
օգնութեան:

— Սագօ ջան, գլխիդ մատաղ, մի գնար, թող
տանեն, ինչո՞ւ ես իզուր գնում, ախր քեզ կարող են
վնասել այդ անիծածները ..

— Աստղիկս, չէ՞ որ ես էլ տղամարդ եմ, գլխիս
գտակ ունեմ, ասա, կարո՞ղ եմ սառնասիրտ կերպով
տանել այդ վիրաւորանքը, այդ ամօթը, որ հասցնում

են մեզ այդ լրբերը: Զէ, հոգիս, դու անհոգ կաց,
դեռ լոյսը չը բացուած՝ ես դարձեալ այստեղ կը
լինիմ:

Այս ասելով, համբուրեց շուարած աղջկան և ան-
յայտացաւ խաւարի մէջ: Հարայ-հրոցը գնալով սաստ-
կանում էր Սագօն շտապով անցաւ մի խումբ կա-
նանց մօտով և նրա ականջին հասան այս խօսքերը.

«Խեղճ տղայ... Խեղճ Սեդրակ, մի ժամ առաջ
հայրը գնացել էր նրա համար հարսնախօսութեան.
այստեղ քրդերը... սպանեցին... ար-սև դարձրին...»:

Սեդրակի՞ն սպանել են քրդերը — մեքենայաբար
կրկնեց Սագօն: Քաջի վեհ սիրտը կարծես ո՛չ մի
ատելութիւն չէր տածում դէպի նա: Սագօն շատ լաւ
գիտէր, որ Սեդրակն իւր ոտիսն էր, գիտէր և այն,
որ վերջինիս յայտնի էր իւր և Աստղիկի յարաբերու-
թիւնների մասին, բայց և այնպէս խոչընդոտ էր հան-
դիսանում:

Սագօյի տեղ մի ուրիշը գուցէ ուրախանար, որ
այդպէս հեշտ ազատուեց իւր հակառակորդից, բայց
մեծահոգի երիտասարդը բարկութիւնից կատաղեց:

Վազէ-վազ հասաւ սուրբ Սարգսի մատուռը,
վերցրեց հրացանը, դիտեց ատրճանակը, նստաւ Ար-
ծուիկի վրայ և մի ըոպէում սլացաւ դէպքի վայրը:

Նա մենակ էր, չը գիտէր, թէ բանի հոգի են
քրդերը, ուստի անխոհեմութիւն կը լինէր մէն-մէնակ
տանեակ զինուած աւաղակների հետ կռուի բռնուել:
Որոշեց մի կերպով հաստատ տեղեկանալ ու ըստ այնմ
գործել:

Կանգնեց ու լարեց իւր ամբողջ ուշադրութիւնը.
նրա ականջին հասան անէծքների ու հայհոյանքների
ձայներ, ողբի ու լացի աղաղակներ: Ըստ երևոյթին

այդ աղէտայի դէպքը պատահել էր Պօղոս աղայի տան մօտերը: Շտկուեց իւր ձիու վրայ և պատրաստ էր թռչել դէպի այն կողմը, երբ յանկարծ նրա առաջ դուրս եկան մի քանի զիւղացի երիտասարդներ, որոնք ուրուականները նման փախուստ էին տալիս: Երբ նրանք նկատեցին Սադօյին, որը մէնակ իւր ձիու վրայ նստած՝ սպասում էր, ձայն տուին.

— Սադօ ջան, գլխիդ ճարը տես, փախիր, թէ չէ քեզ էլ կը սպանեն, ինչպէս սպանեցին խեղճ Սեդրակին: Ահա նրանք գալիս են. փախչենք... դու էլ փախիր, Սադօ ջան...:

Քաջը մի արհամարական հայեացք նետեց այդ փախկոտների վրայ և, եթէ ժամանակը ներէր, գուցէ մտրակի հարուածների տակ չորացնէր նրանց, բայց այդ մասին մտածելու ժամանակը չէր:

Ուստի, քաշուելով մութ ստուերի մէջ, նկատեց մի քանի քրդերի, որոնք հարիւրի չափ ոչխարներ և մօտ տաան և հինգ զլուխ տաւար առաջները գցած՝ քշում էին, միևնոյն ժամանակ հռհռալով իրենց մէջ խօսում. .

Գիւղը, կարծես ամայի, անմարդաբնակ լինէր: Ամենափոքր զիմաղըութեան նշոյն անգամ բացակայում էր. ամենքը փախել, մտել էին իրենց տները: Միայն Պօղոս աղայի ձայնն էր, որ լալազին աղաղակում էր՝ «անիծեաններ... անաստուածներ»... և կանգնած իւր արիւնաշաղախ որդու զիակի մօտ՝ լալիս էր անմխիթար:

Սադօն նկատեց, որ քրդերը թուով միայն չորս հոգի էին: Երեւի միւսները, մտածեց նա, գնացել են մի այլ տեղ թալանելու, — թէ չէ, հօ չորս քիւրդ չէին համարձակուի զիւղ մտնել, կողոպտել... բայց իսկոյն

և եթ աւելացրեց— թէ և այս անտէր զիւղում մի քիւրդն անգամ ի՞նչ ուզի կանի, ոչ զիմաղըութիւն կայ և ոչ էլ ինքնապաշտպանութիւն. բոլորը, բոլորը ահա փախել, կորել են:

Այդ միջոցին քրդերը հաւասարւում էին Սադօյի զիրքին: Նրանք իրար հետ խօսում էին և ծիծաղում: Հասակաւոր քրդի մէկը ուսում էր.

— Սուս չտոաց այն զիսաւուրը, թէ Սադօն զիւղումը չէ, բացակայ է: Եթէ նա այստեղ լինէր, մենք այս հարուստ աւարը ձեռք չը պիտի կարողանայինք ձգել: Քրդի խօսքը գեռ բերանումն էր, երբ Սադօյի արձակած գնդակը նրան գլորեց գետին իսկ ատրճանակի մի քանի հարուածներն ու փամփուշտներն էլ տեսան իրենց գործը: Երկու միւս քրդերի զիակներն էլ տապալուեցին փողոցի մէջ... չորրորդի գլխին փայլեց Սադօյի դաշոյնը...

Քիւրդը իսկոյն ճանաչեց նրան, խեղճի լեղին ջուր դարձաւ:

Նա պաղատելով ընկաւ Արծուիկի ոտների տակ և աղաչում էր խնայել իւր կեանքը...

Պօղոս աղան լսելով հրացանի և ատրճանակի ձայները, իւր ծառաների հետ միասին սիրտ առած եկաւ տեսնելու, թէ էլ ի՞նչ նոր զուլում պատահեց:

Նա տեսաւ Սադօյին դաշոյնը ձեռին կանգնած և մի մարդ նրա ոտների տակ կուչ եկած. իսկ մի քանի քայլի վրայ, փողոցի փոշու մէջ թաւալւում էին միւս երեք քրդերի արիւնաշաղախ զիակները: Իսկոյն հասկացաւ, թէ բանն ինչպէս է:

Խեղճ մարդը, ցնդուածի նման ապուշ-ապուշ նայում էր քրդերի այլանդակ զիակներին, և ապա գփի նման նետուեց և գրկեց Սադօյին. համբուրում էր քաջի ձեռները, ճակատը և կրկնում՝ «Սադօ ջան,

իմ որդի Սեդրակը մահուան տագնապի վերջին բու-
պէում՝ վրէժ էր կանչում, դու քո այդ ձեռներովդ
որդուս վրէժը լուծեցիր... Թող համբուրեմ այդ ձեռ-
ներդ... Դէ, Սեդրակս մեռնում է... Սագո ջան, արի
գնանք նրա մօտ... մօտեցիր և պատմիր քո մեռնող
թշուառ եղբորդ, թէ ինչպէս լուծեցիր նրա արեան
վրէժը»:

Երբ նրանք մօտենում էին Սեդրակի գրեթէ
անշնչացած դիակին, որը ընկած էր գետնի վրայ,
այնտեղ մեռնողի մայրը և քոյրը աղիւղորմ ձայնով
ողբում էին անդառնալի կորուստը:

Սագոն մօտեցաւ և չոգեց: Այդ միջոցին Սեդ-
րակի կրծքից մի ծանր «ախ» դուրս թռաւ և շր-
թունքների արանքից թոյլ ձայնով լսուեց «վրէժ»
խօսքը... Սագոն կուացաւ և իւր շրթունքները մօտեցնե-
լով Սեդրակի գունաթափ գէմքին, որի վրայ մահն
արդէն իսկ գրել էր իւր գրոշմը, ասաց.— Սեդրակ
ջան, ես լուծեցի քո արեան վրէժը, հանգստացիր:
Անիծեալ քրդերից երեքին այս ձեռներովս սատակե-
ցրի, իսկ չորրորդը՝ անաւասիկ կատուի նման ընկած
է քո ոտների տակ:

Այդ խօսքերը կարծես կենդանութիւն ներշնչե-
ցին մահամերձ վիրաւորին:

Նա բացաւ իւր մարած աչքերը, տեսաւ Սագո-
յին և դալկացած բազուկը բարձրացնելով՝ կամե-
նում էր գրկել այդ հերոսին, սակայն նրանում ոյժ
չէր մնացել... բռնեց քաջի ձեռքը և կցկտուր շնչաց:

— Շնորհակալ եմ... Սագո ջան, դու իմ եղբայրն
ես... պսակուիր Աստղիկի հետ... բաղդաւոր լինիք...
մնաք բարեալ:

Այսքանը միայն կարողացաւ արտասանել, լռեց
և հոգին աւանդեց:

Սրտաճմլիկ էր տեսարանը: Ծնողների և քոջ
անմխիթար լացն ու կոծը, սիրտ կտրատող աղաղա-
կը՝ լսողի աղիքներն էին գալարում: Մինչդեռ ծա-
ռաները պատրաստում էին տուն տանել Սեդրակի
անշնչացած դիակը, Սագոն զգածուած նայում էր
այդ տխուր տեսարանին:

Այդ միջոցին, խաւար մթութեան մէջ՝ երկու
լուռ ականատես ուրուականներ կային: Ներկայ եղող-
ներից ոչ ոք նրանց չէր նկատած: Յանկարծ մի ձեռք
իջաւ Սագոյի աջ ուսի վրայ. երբ վերջինս յետ նա-
յեց, տեսաւ Տէր Մարկոսին, նրա կողքին կանգնած
էր նաև Աստղիկի հայրը՝ Բալօյենց Գէորգը...

Այն Սագոն, որ կէս ժամ առաջ առիւծի նման
կատաղած հրաշքներ էր գործում, այժմ հեզ գառան
պէս խոնարհուեց և բարեց: Քահանան համբուրեց
քաջի ճակատը և ասաց.

— Ո՛րդեակ իմ, ուրախ եմ, որ ես քո մասին
չեմ սխալուած. ամեն ժամանակ և ամեն տեղ միշտ
էլ ասել եմ, թէ դու մեր գիւղի գոհարն ես, մեր
պարծանքը: Քո ասպետական վեհ հոգին վաղուց նկա-
տել էի. և այդ դու միշտ, ինչպէս և այսօր, ապա-
ցուցել ես կենդանի փաստերով:

Մեզնից ով չը գիտէ, որ այդ ամբաղդ Սեդրակը
կանգնած էր քո բաղդի դռան առաջ, և դու այդ լաւ
գիտենալով հանդերձ, չը կարողացար տանել այն նա-
նախառնքը, այն վիրաւորանքը, որ հասցրին այդ
անիծեալ քրդերը քո հայրենի գիւղին, քո եղբօրը:
Իսկ դու վեհ անձնագոհութեամբ կեանքդ վտանգի են-
թարկելով՝ քո ախոյեանի, քո ոսկի արեան վրէժը
լուծեցիր... օրհնեալ լինես, օրհնեալ լինի քո ծնուն-
դն և շէն մնայ Կապօյենց տունը:

— Գէորգ աղա, դժու էլ օրհնիր այս քաջին: Այժմ սա է քո արժանի փեսան: Մենք ամենքս միմիայն նրան ենք պարտական: Դու լսեցիր մեռնող Սեդրակի վերջին խօսքերը, լսեցիր Պօղոս աղայի ասածը:

Գէորգ աղան իւր աջ ձեռքը դնելով Սադօյի գլխին, ասաց.

— Սադօ ջան, նախ քան քեզ օրհնելու, խնդրում եմ ներիր ինձ, որ առանց լաւ ճանաչելու քո վսեմ արժանաւորութիւնը, անսպասելի խօսքերով անպատուել եմ քեզ: Առանց ճանաչելու քո ազնիւ հոգին, գող, աւազակ եմ անուանել. ներիր ինձ: Օրհնում եմ քեզ, իբրեւ իմ որդուն, իբրեւ իմ փեսին. դու քո առաւելութիւններովդ աւելի հարուստ ես, քան թէ տղբատ, ինչպէս ես այդ կուրօրէն կարծում էի: Օրհնում եմ քեզ և քո տոհմը, որ ծնել է քեզ պէս քաջին: Գնա, որդեակ, Աստղիկս բռնն է, դու վաստակեցիր:

Այս ասելով նա տէր Մարկոսի հետ միասին հեռացաւ:

Սադօն ապշած կանգնած էր: Այդ անակնկալ դէպքը կաշկանդել էր նրա միտքը: Երանք էր դա, թէ իրողութիւն:

Նա բոլորովին մոռացել էր թէ Արծուիկին և թէ քրդին:

Երբ սթափուեց, տեսաւ, որ քիւրդը ամուր բռնած Արծուիկի սանձից, սպասում է իւր հրամանին:

— Այ քիւրդ, ինչ ես կանգնել, մնացել, չէիր կարող փախչել. չէ որ ժամանակ շատ ունէիր, ասաց նա:

— Փախչէի, ուր. քեզ նման կտրիճից ես ուր փախչեմ, չէ որ ես քո գերին եմ: Ինձ համար աւե-

լի պատիւ է ծառայել քեզ նման քաջին, քան թէ մեր շէյխին...

— Անուշի ինչպէս է, քիւրդ, հարցրեց Սադօն.

— Գո ծառան, Հասօ—պատասխանեց քիւրդը:

— Լաւ... բայց չեմ հասկանում, ի՞նչն է դըրդում քեզ մնալ ինձ մօտ ծառայութեան, քանի որ դու, իբրեւ ազատ ստրիկաւակ, ձեր օգններում աւելի լաւ կեանք կարող ես ունենալ, քան թէ մեր գիւղում:

— Այդ Սադօ, իմ ընկերները իրար յետեւից սպանուեցին քո ձեռքով, նրանց անշնչացած դիակները փողոցում մնացել են ընկած, ոտներ ինձ էր վիճակուած, եթէ դու քո մեծահոգութեամբդ ինձ չը խնայէիր: Դու բախշեցիր ինձ իմ կեանքը, որով պարտաւորեցիր ինձ յաւիտեան:

— Հասօ, հասկացայ քո միտքը: Ես քեզ արձակում եմ ազատ, դնա գտիր քեզ օգնողներ, հաւաքեցէք այդ դիակները և գիւղից դուրս բերելով թաղեցէք: Գնա, Հասօ, դու ազատ ես:

— Չէ, աղա Սադօ, ինձ մի վռնդիր, թոյլ տուր ինձ մնալ ու ծառայել քեզ, ինչպէս մի հաւատարիմ շուն, մինչև հատուցանեմ իմ պատը... այժմ հրամայիր ինձ հաւաքել դիակները և թաղել...

— Որ այդպէս է, դնանք միասին:

Այս ասելով մօտեցան թափուած դիակներին: Այնտեղ մի քանի հանդիսատեսներ կանգնած նայում էին քրդերին: Նրանք նկատելով Սադօյին՝ միաբերան սկսեցին օրհնել օրուայ հերոսին: Սադօն զիմեց մի տարիքաւոր գիւղացու շատելով—Մեկըն ապէր, մեզ համար բան ու թի ճարիր, տանենք այդ դիակները, գիւղից դուրս թաղենք: Ի՞նչ արած, կեղտոտում ենք, մաքրենք և մեր վզի պարտքն է... Մինչև Մեկընի

բան ու թի հասցնելը, Սազոն միւսները օգնութեամբ, քրդերից երկուսի դիակները կախ տուեց Սրժուկի մէջքին, իսկ երրորդինը՝ քրդի ուսին բարձելով՝ Մելքոնի ընկերակցութեամբ տարան գիւղից դուրս և թաղեցին...

XII

Կէս գիշեր անց էր: Ամեն տեղ տիրել էր խորին զերեզմանային լուսթիւն. մերթ ընդ մերթ շների հաշոյն և չարագուշակ բուերի ձայներն էին լսուում:

Աստղիկը և իւր մայրը անքուն սպասում էին Գէորգ աղայի վերադարձին:

Ինչպէս գիտենք, այդ երեկոյ նրանց մօտ եկած էր Պօղոս աղան հարսնախօսութեան, և Գէորգ աղան ամենայն ուրախութեամբ իւր համաձայնութիւնն էր տուել, երբ յանկարծ Սեդրակի ծառաներից մէկը՝ քոռ Գաբօն շնչապառ հասաւ և պատմեց աղէտալի դէպքը:

Այն ժամանակ երկու աղաները վաղեցին դէպի վայրը ուր կատարուել էր դէպքը:

Անցել էր գրեթէ երկու ժամ, մայրը դարձաւ աղջկան ու ասաց.

Ջարմանք բան է, ի՞նչ պատահեց, հայրիկդ ինչո՞ւ այդպէս ուշացաւ. երեւի մի պատճառ կայ: Գուցէ Պօղոս աղան իւր տունը հրաւիրեց նրան:

Դեռ խօսքը չէր վերջացրած՝ դուռը ծեծեցին... դա Գէորգ աղան էր: Նա լուռ, մտահոգ անցաւ դահլիճ. դէմքի վրայ նկատուում էին թախիծի և տխրութեան կնճիռներ: Շարունակ անց ու դարձ էր անում մի անկիւնից միւսը, և կարծես պապանձուել էր, մի բառ անգամ չէր արտասանում...

Կինը այլ ևս չը համբերեց ու հարցրեց.

— Այ մարդ, մի ասա, տեսնենք, ի՞նչ է պատահել, դու սաստիկ յուզուած ես և տխուր:

— Ի՞նչ է պատահել... Կրկնեց մարդը, ա՛յն, որ այսօր Պօղոս աղայի տունը քանդուեց, այնտեղ այժմ սուգ ու շիւան է... աւագակ քրդերը յարձակուել են սչխարները ու տաւարները յափշտակելու նպատակով, իսկ Սեդրակը իւր ծառաների հետ ուղեցել է ղրմադրել և կռուի է բռնուել. քրդերը նրան վիրաւորել են և սպանել:

— Սեդրակի՞ն սպանել են քրդերը, ինչո՞ւ—հարցնում էր տիկին. Համասփիւռը և իւր ականջներին չէր հաւատում:

Իսկ Գէորգ աղան դառնալով Աստղիկին, որը կարծես ամենայն սառնասրտութեամբ լսում էր այդ տխուր պատմութիւնը, ասաց.

— Այժմ աղջիկս, այլ ևս Սեդրակը չը կայ... երեւի ճակատագիրը նրա այդպէս էր: Դժ, Աստղիկ երեւի ճակատագիրը նրա այդպէս էր: Դժ, Աստղիկ ջան, ներքի քո հօրը, որ իւր կոպտութեամբը այնքան յամառ գանուեց, որ բռնանում էր քո զգացմունքներին: Ներքի ինձ, որ քո ընտրած փեսացուին—Սազօյին անպատուել եմ: Այո, ես սխալուած էի, ներքի... Մայր ու աղջիկ իրար նայեցին և ապշած մնացին: Մի րոպէ նրանք կասկածում էին Գէորգ աղայի ուղեղի առողջութեան մասին. նրանք մտածում էին «գոթուել է», թէ չէ նա այդ խօսքերը արտասանողը չէ:

Աստղիկը չը համբերեց. կաքաւի ուրախութեամբ նիտուեց հօր գիւղը և հարցրեց. — Ի՞նչ է պատահել Սազօյի հետ:

— Այո, արդարեւ Սազօն քաջ երիտասարդ է—շա-

ըռնակեց հայրը—ազնիւ տղամարդ է, այդ նա այսօր ցոյց տուեց ողջ աշխարհին:

Ջը նայելով, որ այդ անբաղդ Սեդրակը իւր ոստին էր, մեծահոգի և վեհանձն Սազօն մոռանալով անձնական հաշիւները, մենակ յարձակուեց թուով չորս հոգի ոտից-զուլս զինուած քրդերի վրայ և վրէժ գողալով՝ երեքին մի ակնթարթում անշնչացրեց, իսկ չորրորդին կենդանի բռնելով՝ գերի վերցրեց:

Նրա ամենամեծ քաջութիւնը այն էր, որ այդ հերոսը մօտեցաւ մեռնող Սեդրակին և ասաց՝ «եղբայր Սեդրակ, հանգստացիր, ես լուծեցի քո արեան վրէժը, թող հովանայ քո վիրաւոր սիրտը»:

Այդ խօսքերից յետոյ, վիրաւորը բացեց իւր մարելու մօտ աչքերը, տեսաւ Սազօյին և աշխատելով ժպտալ, ասաց՝ «շնորհակալ եմ, Սազօ ջան, շնորհակալ եմ, այժմ հանգիստ կը մեռնեմ...»

Գնահ, եղբայր, պտակուիր Աստղիկի հետ... բաղդաւոր լինիք... ես մեռնում եմ»:

Այդ Սեդրակի վերջին խօսքերն էին, մեր ականջներով լսեցինք: Այժմ դաւակս, Սազօն է քո փեսան:

Աստղիկը զգածուած լալիս էր. նրա աչքերից արտասուքի խոշոր կաթիլները գլորւում էին ցած — դա ուրախութեան արտասուքն էր: Ո՛հ այդ տեսակի արտասուքը շատ քաղցր է լինում, և նա ուրախութիւնից մերթ հօրն էր գրկում, համբուրում, մերթ մօրը:

Մինչդեռ Գէորգ աղան իւր տան մէջ նստած պատմում էր դէպքի մասին, այնտեղ Սազօն մտածում էր Աստղիկի մասին, յիշեց, որ խոստացել էր մինչև լոյսը բացուելը նորից լինել Գէորգ աղայի պարտէզում, սակայն Գէորգ աղայի և տէր Մարկոսի

խօսքերը, Աստղիկի նկատմամբ տուած խոստումը, բոլորովին հանգստացրին նրան: Ուստի հրամայեց քիւրդ հասօյին հետեւել իրեն. ինքն ուղևորուեց դէպի տուն:

Աղօթարանը բացուել էր. արշալոյսը մօտ էր. ծերունի Մարկոսը քնիցը զարթել, առաւօտեան աղօթքն էր մրմնջում:

Այդ ըոպէին «հայրիկ», բացականչեց Սազօն և ընկաւ հօր գիրկը: Նա պատմեց գիշերուայ դէպքը ամենայն մանրամասնութեամբ:

Ուրախ էր Սազօն. ոչ պակաս ուրախ էր և ծերունի հայրը: Այդ բերկրանքի ազդեցութեան տակ չէին նկատած, թէ ինչպէս լոյսը բացուել էր և արեգակի լուսաշող ճառագայթները թափանցել էին խորճիթի լուսամուտից դէպի ներս:

Մինչդեռ Սազօն ոգևորւած պատմում էր գիշերուայ արկածները, դուռը բացուեց և շէմքում երևացին՝ նախ տէր Մարկոսը և ապա՝ Պօղոս և Գէորգ աղաները...

Այդ երեք անձնաւորութիւնները մօտեցան Կապօյեցի Մարկոսին և բարեկեղծ շնորհաւորեցին Սազօյի աննման քաջագործութիւնը և այդ չորս ակեղարդ նահապետները շրջապատելով օրուայ հերոսին, միաբերան օրհնեցին և համբուրեցին քաջի ճակատը:

XIII.

Վարազայ սուրբ խաչի օրն էր: Ամբողջ Մ. գիւղը տօնում էր այդ սրբազան, նուիրական տօնը: Գիւղացիք, մեծ և փոքր այդ օրը սովորականից աւելի ուրախ էին: Գիւղի եկեղեցում ակեղարդ տէր Մարկոսը, Սահակ վարդապետի և խուռն բաղմութեան ներկայութեամբ կատարում էր Սազօյի և Աստղիկի սուրբ պտակի խորհուրդը:



ՀՀ Ազգային գր



NL0339

29686